Jo Sverre Sande

Tjenestefolk i Rindal, Surnadal og Meldal i 1801 og 1865

Masteroppgave i Historie
Veileder: Pål Thonstad Sandvik
Trondheim, november 2017

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

NTNU
Kunnskap for en bedre verden

Forord

Jeg vil først og fremst rette en stor takk til min fantastiske veileder, Pål Thonstad Sandvik. Pål har gjennom hele prosessen vært svært behjelpelig med sine gode råd og konstruktive tilbakemeldinger. Hans engasjement har vært inspirerende, og hvert et møte har vært til stor motivasjon.

Jeg vil takke min forlovede, Ingvild. Hun har vært til stor støtte fra dag én, og har i tillegg bidratt med tidkrevende korrekturlesing. Jeg vil også gjerne takke Ragnhild Stavne Bolme, som har hjulpet meg med relevant litteratur og informasjon om Rindal.

Jo Sverre Sande

Trondheim, 14.11.2017

Innhold

Forord ..... **I**

Innhold ..... **III**

Kapittel 1: Introduksjon **1**
Innledning 1
Tidligere forskning 2
Problemstilling 4
Kilde og metode 5

Kapittel 2: En fremgangstid og trengselstid: Rindal, Surnadal og Meldal 1801-65 ..... **7**
Innledning 7
Rindal 8
Surnadal 9
Meldal 10
Store endringer 11
Befolkningsvekst nasjonalt og lokalt 13
En fremgangstid og trengselstid 15
Gårdsbruk og husmannsvesen 15
Arbeidsfordeling mellom kjønnene 17
Stort behov etter tjenestefolk 17
Livet i tjeneste 19
Avslutning 21

Kapittel 3: Tjenere i Rindal, Surnadal og Meldal i 1801 ..... **23**
Innledning 23
1801-tellinga 24
Surnadal prestegjeld 24
Meldal 25
Tjenestefolk 25
Tabellens inndeling 26
Tjenere fordelt på gårder 29
Antall tjenere i alderen 14-35 år 32
Hvilke gårder hadde tjenestefolk i Rindal? 35
Giftemål 37
Gårdbrukere og husmenn 37
Avslutning 41

Kapittel 4: Tjenere i Rindal, Surnadal og Meldal i 1865 ..... **45**
Innledning 45
1865-folketellinga 46
Antall tjenere fordelt på aldersgrupper 47
Tjenere fordelt på gårder 50
Antall tjenere i alderen 14-35 år 52
Giftemål 55
Geografisk rekruttering 56

De som tok tjeneste utenbygds 59
Gårdbrukere og husmenn 63
Avslutning 67
Kapittel 5: Tjenere i 1801 og 1865: en sammenligning og oppsummering.. 69
Innledning 69
Folkevekst og antall tjenere 1801-65 69
Lokal utvikling 1801-65 70
Alder på tjenere 1801-65 72
Antall tjenere per gårdsbruk 1801-65 73
Giftemål 1801-65 75
Geografisk rekruttering 75
Antall tjenere utenbygds 76
Husmenn og gårdbrukere 1801-65 76
Fiske og gruvedrift 79
Avslutning 80
Litteratur I

Kapittel 1: Introduksjon

Innledning

Min masteroppgave handler om tjenestefolk i Rindal, samt nabobygdene Surnadal og Meldal i tidsrommet 1801-65. Jeg vil også ta for meg de som var født i disse bygdene, men som tok tjeneste i andre prestegjeld. Denne oppgaven vil videre knytte de lokale tendensene opp mot de regionale og nasjonale utviklingene, for å dermed se hva som skilte utviklinga i Rindal, Surnadal og Meldal fra hverandre samt resten av landet, og hva som var likt.

Tjenerne var mange og viktige i bondesamfunnet på 1800-tallet, og de fleste var såkalte livsløpstjenere. Dette innebar at de gjerne var unge og ugifte, og sirkulerte mellom hushold fra de var konfirmert, til de eventuelt fikk sitt eget levebrød og kunne gifte seg og stifte familie.[1] Tjenesten var altså i utgangspunktet en del av livsløpet mellom det å være barn i foreldrenes hushold og det å være voksen med eget hushold. Mange endte imidlertid opp som livstidstjenere; disse starta stort sett i tjeneste på samme måte som livsløpstjenerne, men kom seg aldri videre. Dermed var de gjerne i tjeneste livet ut eller til de havna på fattigkassa.[2]

Grunnen til at jeg har valgt å ta utgangspunkt i tjenestefolk i og rundt Rindal er at jeg har lyst til å skrive en lokalhistorisk oppgave. Jeg er selv oppvokst i Rindal, og har derfor gode kunnskaper når det kommer til geografi, folket og gårdsnavn. Rindal er dessuten den eneste kommunen i Møre og Romsdal uten kystlinje, og dette mener jeg gjør Rindal særlig interessant for denne oppgaven. Det er nemlig en bred enighet blant historikere at særlig drenger gjerne søkte tjeneste i kommuner som enten hadde industri, eller som grensa til havet på grunn av fiskeressursene.[3] En sammenligning av Rindal med Surnadal, som har kystlinje, vil vise om dette også var tilfellet innerst på Nordmøre. Meldal er interessant på grunn av sin lange gruvedriftshistorie, 1654-1987[4], på Løkken Verk, som dermed var den første, og lenge

[1] Sølvi Sogner og Kari Telste: *Ut å søkje teneste, historia om tenestejentene*, NTNU-trykk, Trondheim 2012: 11
[2] Evald Fredholm, *Teneste – livsløp- og familiestrukturar sett gjennom tensteinstitusjonen i Østre Toten på 1800-talet,* Oslo 2015: 2
[3] Sogner og Telste 2012: 39-40
[4] Hans P. Lødrup, *Løkken verk 1654-1954, en norsk grube gjennom 300 år,* Trondheim 1954: 3

den eneste, industrien i denne delen av dalføret. Både fiske og industri skapte flere åpninger i næringslivet, og dette gav gjerne flere alternativ enn å være tjener.

Tidligere forskning

Det har blitt forska og skrevet om tjenestefolk i Norge fra før, men noe bredt fagfelt kan det ikke sies å være. Selv om tjenesteyrket er et nokså lite studert tema, var det imidlertid slett ikke et lite yrke i omfang. Det sentrale verket på dette feltet, er boka "Ut å søkje teneste", skrevet av Sølvi Sogner og Kari Telste. Boka redegjør for utviklinga av tjenesteyrket fra det gamle, førindustrielle samfunnet til omkring 1950. Forfatterne beskriver videre hvordan antall tjenere gikk tilbake på slutten av 1800-tallet, og at nedgangen var langt større for guttene enn for jentene. Denne nedgangen fortsatte utover 1900-tallet, og endte med full avvikling rundt 1950.[5]

Boka legger vekt på at tjenestetida ble sett på som ei læretid hvor særlig jentene skulle få alle de kunnskapene de ville trenge når de selv en gang ble gifte koner som skulle stå for eget hushold. Dette var ei tid for å lære seg de rutinene som de ville få bruk for senere i livet. Det var likevel tjenestefolk som aldri ble gift, og blant jentene innebar dette at de ofte aldri kom seg videre. Her beskrives mange forskjellige skjebner. Forfatterne legger også vekt på tjenesteyrkets varierte arbeidsoppgaver, og eksempler på aktuelle oppgaver for pikene var blant annet kjøkkenhjelp, innejente, utejente, amme, gjeter, barnepike og budeie.[6] I boka er det mest fokus på tjenestejentene på grunn av at det var de det var flest av samt at de også holdt ut lengst.[7] Oppgaven min fokuserer derimot like mye på begge kjønn.

Masteroppgaven ´Teneste– livsløp- og familiestrukturar sett gjennom tensteinstitusjonen i Østre Toten på 1800-talet", skrevet av Evald Fredholm, har vært til inspirasjon for min oppgave og mine problemstillinger. Folketellingene for 1801, 1865, 1875 og 1900 er de mest sentrale kildene, men amtmannens femårsberetninger og kirkebøkene er også benyttet. I likhet med min oppgave, bruker altså Fredholm folketellinger for å analysere tjenesteinstitusjonen på 1800-tallet, og derav hvor mange tjenere det var totalt, alderen på de, kjønnsfordeling og giftemål. Han ser også på hvilke hushold som hadde tjenestefolk, samt hvor mange de hadde i

[5] Sogner og Telste 2012: 105
[6] Ibid: 15-45
[7] Fredholm 2015: 7

gjennomsnitt.[8] Til forskjell fra Fredholm, har jeg i min oppgave også valgt å studere tjenernes fødested og geografiske rekruttering.

Fredholm har brukt kvantitative metoder for utregning av gjennomsnitt og prosentdel av data i folketellingene.[9] Folketellingene viser at Toten låg rundt landsgjennomsnittet når det kom til andel tjenere. Toten var fram til 1825 et prestegjeld, mens det da ble skilt til Østre- og Vestre Toten. Dette gjelder også Rindal, som fram til 1857 var et anneks i Surnadal Prestegjeld. Meldal gjennomgikk den samme prosessen i 1862, da Rennebu ble skilt ut som ett eget prestegjeld.[10] Dermed blir 1801-tellinga annerledes enn 1865-tellinga både i Toten, Rindal, Surnadal og Meldal. En annen likhet er at folketallet gikk oppover utover 1800-tallet fram til utvandringa til Amerika for alvor kom i gang i 1860-åra. Det blir også hevda at hamskiftet fant sted på Toten fra omkring midten av århundret. Eksempler på dette var at industrien vokste fram, og jordbruket gikk gjennom ei omlegging fra naturalhushold der en bytta fra seg overskuddskorn, til salgsjordbruk hvor man solgte foredla varer i form av sprit eller meieriprodukt.[11]

En annen hovedfagsoppgave, som omhandler tjenestefolk, er Rolf Strands "Aukra og Molde i 1865 – En undersøkelse med vekt på tjenestejentenes rekruttering og sosial/geografisk mobilitet". Oppgaven har et nokså tidsmessig snevert omfang, hvor 1865-tellinga er den mest sentrale kilden. Som tittelen tilsier, er Strands fokus på tjenestejentene, mens oppgaven min fokuserer på begge kjønn. Oppgaven har en ekstra stor relevans for meg med tanke på at den analyserer rekrutteringa i Molde og landsbygda Gossen, som også ligger i Møre og Romsdal.[12] Strand har blant annet funnet at hele 23% av befolkninga på Gossen var tjenere i 1801, og 18% i 1865. Dette er særs høye tall, og Fredholm antar at dette trolig skyldes at det var få husmannsplasser per gård, og at det dermed var få husmannsfolk med arbeidsplikt i motsetning til de fleste andre plasser i landet.[13] Jeg vil i min oppgave sammenligne mine funn både med Strand, Fredholm og Sogner/Telste.

[8] Ibid: 3
[9] Fredholm 2015: 12
[10] Anne Marie Bøhmer, *Meldal bygdebok – bind 2, Bygdesoga frå ikring 1700 til våre dagar II*, Trondheim 1972: 148
[11] Ibid: 24
[12] Rolf Strand: Aukra og Molde i 1865: en undersøkelse med vekt på tjenestejentenes rekrutering og sosial/geografisk mobilitet, Univ. Tronheim, AVH, 1995: 142
[13] Ibid: 30

Bygdesogaene til Surnadal[14] og Meldal[15], skrevet av henholdsvis Hans Hyldbakk og Anne Marie Bøhmer, har også vært til stor nytte. Hyldbakk og Bøhmer skriver blant annet om tjenernes lønn, status og alder. Hyldbakk skriver i tillegg om tjenernes arbeidsoppgaver samt arbeidsfordelinga mellom kjønnene. De to bygdesogaene gir også verdifull informasjon om blant annet næringsutvikling, sosial struktur, modernisering av jordbruket og inn-/fraflytting. Dette har gjort det mulig å sette mine funn i et bredere samfunnsperspektiv.

Problemstilling

Da jeg starta denne undesøkelsen ønsket jeg å legge en klar hovedvekt på tjenesteinstitusjonen i Rindal gjennom 1800-tallet, men etter hvert som jeg har kommet i gang har sammenligninga med Surnadal og Meldal blitt mer og mer interessant. De tre bygdene har derfor på mange måter blitt sidestilt i denne oppgaven. Det er likevel Rindal som har vært min innfallsvinkel og utgangspunkt, og jeg har derfor lagt mest vekt på denne bygda.
Mine overordnede problemstillinger er:

- Hva kjennetegner tjenesteinstitusjonen i Rindal, Surnadal og Meldal i 1801 og 1865, og hvordan var utviklingene her sett opp mot hverandre, samt det regionale og nasjonale?
- I hvilken grad endra dette seg fra 1801 til 1865?

For å svare på disse problemstillingene vil jeg finne svar på disse spørsmålene:

- Hvor mange tjenere var det totalt, og hvordan var kjønnsfordelinga?
- Hvor gammel var tjenerne? Finner vi tjenere som var under vanlig konfirmasjonsalder? Var mange over 35 år ute i tjeneste?
- Hadde alle gårder tjenestefolk, og i hvilken grad varierte eventuelt dette, samt antallet tjenere?
- Finner vi eksempler på gifte tjenere?
- Hvor kom tjenestefolket i Rindal, Surnadal og Meldal fra, og hvor mange dro utenbygds for å ta tjeneste?

[14] Hans Hyldbakk, *Bygdesoge for Surnadal II 1838-1959,* Orkanger 1959
[15] Bøhmer 1972: 73

- Hvor vanlig var det å ta tjeneste i andre bygder, og var det store variasjoner blant gutter og jenter?
- Var det å være gårdbruker og husmann reelle alternativ til å ta tjeneste, og hvordan prega dette graden av livsløps- vs. livstidstjeneste?

Kilde og metode

Mine primærkilder i denne oppgaven har vært folketellingene i 1801 og 1865. Folketellingene er førstehåndskilder som fanger samfunnet slik det var på ett tidspunkt. De tellingene jeg har benytta meg av er digitaliserte og elektronisk søkbare, og dette har gitt meg mange muligheter. Det har blant annet gjort det mulig å ta for seg én og én aldersgruppe, for eksempel alle 17-åringer, innenfor ett eller flere prestegjeld, på en oversiktlig måte. I og med at 1865-tellinga viser fødested på innbyggerne, har jeg også kunnet søke på for eksempel "Rindal" i fødested-rubrikken, for deretter å se hvor de utflytta rindalingene hadde tatt tjeneste.

Folketellingene har vært brukt i en rekke sammenhenger, men har i følge historiker Gunnar Thorvaldsen manglet en samlet kritisk gjennomgåelse.[16] Thorvaldsen påviser i sin "Håndbok i registrering og bruk av historiske data" flere feil og mangler i folketellingene. Eksempler på dette er at noen personer som har bodd i et prestegjeld, er umulig å etterspore i folketellinga. Navn har blitt forvanska sammenlikna med dåplistenes versjon, og det var tilfeldig om mellomnavn kom med. Alderen avviker fra den riktige for mange personer. Dette delvis på grunn av at telleren oppgav alder ved førstkommende fødselsdag – ikke den forrige som vi regner i dag. En person som nylig var fylt tjue år, ble dermed oppført som 21 år i tellingslisten. En må ellers regne med at aldersangivelsene kan være feil[17], og historiker Brynjulv Gjerdåker har påpekt at alderen sprika mest blant de eldste og sosialt dårligst stilte.[18] I tillegg kan yrkesbenevelsene være omtrentlige og familierelasjoner utelatt, og fødestedet kan være omtrentlig eller feil angitt. Her er det særlig knyttet usikkerhet til annekssogn. Det er også fare for feil ved overføringa til dataversjon. I Statistisk sentralbyrå sin bearbeidelse av 1801-tellinga som ble utgitt i 1980, ble de overnevnte usikkerhetene og manglene påpekt.[19]

[16] Gunnar Thorvaldsen, *Håndbok i registrering og bruk av historiske persondata*, Otta 1996: 69
[17] Ibid: 75
[18] Brynjulv Gjerdåker, *Geografisk og sosial mobilitet i Ullensaker på 1800-tallet. Ein kohortanalyse.* Oslo, 1974: 4
[19] Statistisk sentralbyrå, *Folketeljinga 1801. Ei ny bearbeiding*, 1980: 14-19

Thorvaldsen konkluderer likevel med at folketellingene er av god kvalitet sammenlikna med mange andre historiske kilder.[20] Folketellingene er derfor svært viktige kilder for den som ønsker å undersøke 1800-tallets samfunnsutvikling.

I tillegg til folketellingene, har jeg også sett på "amtmannens femårsberetninger" for Rindal, Surnadal og Meldal prestegjeld i åra som omhandler perioden. I 1825 kom en resolusjon som påla samtlige amtmenn å innrapportere om tilstanden i sine distrikter, og da særlig om jordbruk, fedrift, fiskeri, skog- og bergverksdrift, husflid, handel og sjøfart samt øvrige næringssysler. Materialet kom ikke inn før i 1829, og den første publikasjonen kom i 1833.[21] Jeg har brukt femårsberetningene for å sette mine funn om tjenere i en større sammenheng, både på prestegjelds- og fogderinivå. Jeg har brukt femårsberetningene for å hente inn informasjon om økonomisk utvikling i mitt undersøkelsesområde, både på fogderi- og prestegjeldsnivå.

Jeg har også sett på gårdsmatrikkelen for 1838, for å få et innblikk i den sosiale strukturen i Rindal, Surnadal og Meldal. Matrikkelen angir hvor mye hvert gårdsbruk betalte i skatt og er derfor en viktig kilde til størrelsen på brukene. Matrikkelen ble laget omtrent midt i mellom de to folketellingene og gir derfor ikke noe nøyaktig bilde av brukenes størrelse, hverken i 1801 eller 1865. Mange bruk ble delt, både mellom 1801 og 1838 og igjen mellom 1838 og 1865. Men endringene til tross, matrikkelen gir likevel verdifull informasjon om gårdsstrukturen i de tre bygdesamfunnene.

Oppgaven er kvantitativ og komparativ. Folketellingenes opplysninger om tjenernes alder, kjønn, ekteskapelige status og fødested er analysert og systematisert. Rindal er sammenlignet med nabokommunene Surnadal og Meldal. Det er derimot ikke anvendt kvalitative kilder for å undersøke tjenernes arbeidsforhold og betingelser.

[20] Ibid: 70
[21] http://www.ssb.no/a/histstat/artikler/art-2008-04-18-01.html (aksessert 01.11.2017)

Kapittel 2: En fremgangstid og trengselstid: Rindal, Surnadal og Meldal 1801-65

Innledning

1800-tallet var prega av ei rivende utvikling på mange plan, og på landsbasis forekom dette særlig utover andre halvdel – kjent som "Det store hamskiftet". Oppgaven min analyserer folketellingene i 1801 og 1865, og dette kapittelet handler om hvordan samfunnsforholda endra seg i de tre bygdene i løpet av denne perioden. Kapittelet konsentrerer seg først og fremst om de gradvise moderniseringsprosessene som forekom innen jordbruket, befolkningsvekst sett i lys av husmannsvesen og utvandring, industrialisering samt arbeidsfordelinga mellom kvinner og menn.

Jeg vil altså ta for meg de samme utviklingene i Rindal, Surnadal og Meldal samt på fylkes- og nasjonalt nivå. For størsteparten av befolkninga i de tre bygdene, så var jordbruk den viktigste næringa. De som dyrka jorda utgjorde imidlertid ingen ensartet gruppe, da det som regel var store sosiale og økonomiske forskjeller mellom blant annet gårdbrukere, husmenn og tjenestefolk. Avslutningsvis vil jeg se hvordan etterspørselen var etter tjenestefolk på lokalt nivå, samt gi ei skildring av hvilken tilværelse de hadde.

På grunn av at Rindal både har vært, og fortsatt er, en grenseregion, vil jeg i dette kapittelet ta for meg både Romsdals Amt, med hovedvekt på Nordmøre og nabobygda Surnadal, samt Søndre Trondhjems Amt med vekt på nabobygdene Meldal og Orkdal. Meldal er, som tidligere nevnt, særlig interessant på grunn av sin lange gruvedriftshistorie. Orkdal er valgt på grunn av sin posisjon som et viktig lokalt handelssentrum. I og med at Surnadal og Rindal var ett prestegjeld fram til 1857, deler de også mye historie. Dette kan man blant annet se i både bygdesoga I og II for Surnadal[22], som inneholder mye stoff om Rindal fram til de ble delt. I og med at dette kapittelet både tar for seg perioden før Rindal og Surnadal ble delt og tida etter Rindal ble selvstendig, har jeg valgt å være konsekvent på å benevne de som to ulike plasser – Surnadal og Rindal.

[22] Hans Hyldbakk, *Bygdesoge for Surnadal I*, Orkanger 1957

Rindal

Rindal ligger på Nordmøre i Møre og Romsdal, tidligere Romsdals Amt, som er en del av grenseområdet mellom Trøndelag, Østlandet og Vestlandet. Rindal er ikke gammel som egen administrativ enhet, da bygda, som vi har vært inne på, ble skilt fra Surnadal som egen kommune og prestegjeld i 1857. I 1801 bodde 1649 mennesker i bygda, og i 1865 var innbyggertallet steget til 2685. Dette tilsvarer en økning på 63%. Som vi skal se, var den prosentvise økninga større i Rindal enn i nabobygdene Surnadal og Meldal, men betraktelig mindre enn den nasjonale veksten, som var på 93%.[23] Folkeveksten i Rindal var imidlertid omtrent nøyaktig det samme som i Romsdals Amt, som var på 62%.[24] I samme periode steg også gårdbrukerklassen i Rindal med 29%, og husmenn med 101%.[25] Skattetallene fra matrikkelen i 1838 indikerer at det ikke eksisterte storgårder i Rindal, og at gårdene var nokså jevnstore.[26] Dette kan man tyde ut i fra hvor mye gårdsbrukene betalte i skatt. I Rindal var disse variasjonene nokså små, og det bruket som betalte mest skyld var et gårdsbruk i grenda Aune, som betalte sju daler.

Rindal ligger lengst nord i Møre og Romsdal, og grenser til Sør-Trøndelag fylke i nord og øst mot kommunene Hemne, Meldal og Orkdal. I sør ligger Trollheimen der bygda grenser mot Surnadal, Oppdal og Rennebu. Det som kjennetegner Rindals geografi er skogkledte åser som ligger omkring alle bygdas kanter. Bygdas landskap er altså i stor grad preget av ulendt terreng. I Rindal legger også som regel snøen seg tidlig, og den drar seint av gårde, så vintrene er stort sett lengre og hardere enn hva som er tilfelle i nabobygdene. Dette gjør jordbruksnæring, og særlig korndyrking, utfordrende. Jord- og skogbruk har vært hovednæringa i bygda.[27] Selv om kommunen tilhører Møre og Romsdal, har den på mange måter en sterkere tilknytning til Sør-Trøndelag. Nordmøre som helhet hadde forøvrig samband med Trøndelag både via kysten og land, og både dialekten og byggeskikken er her av trøndersk type.[28] I og med at Rindal ikke har kystlinje, skjedde all kontakt via land.

---

[23] Kilde: http://www.ssb.no/a/histstat/tabeller/3-1.html (aksessert 30.10.2017)

[24] Kilde: ssb.no. Mine utregninger fra folketellinga 1801, og ny bearbeiding av "Resultaterne af Folketællingen i Norge i Januar 1866"

[25] Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld 1801 og 1865. Digitalarkivet.no (tabell side 73)

[26] RA, 1838-matrikkelen (publikasjon)*, Surendals Thinglag 1838: 151-153

[27] Ibid: 14

[28] Døssland 1990: 35

Surnadal

Surnadal ligger også på Nordmøre i Møre og Romsdal, og i 1801 bodde det 2009 mennesker i bygda. I 1865 var befolkninga økt til 3105 innbyggere, som tilsvarer en vekst på 55%, og dermed 7% mindre enn resten av fylket. I samme periode steg også antall gårdbrukere og husmenn med henholdsvis 17% og 107%, noe som var nokså likt veksten i Rindal.[29] Skattematrikkelen fra 1838 indikerer at Surnadal, i motsetning til Rindal, hadde flere storgårder. I Surnadal finner vi nemlig at mange gårdsbruk betalte både sju, åtte og ni daler i skyld. To av gårdsbrukene, Solheim og Glærum, betalte henholdsvis 11 og 14 daler i skyld.[30] Dette tyder på at forskjellene på gårdsbrukene var større i Surnadal enn de var i Rindal.[31]

I nord grenser Surnadal mot Halsa og Hemne, i øst mot Rindal, i sør mot Oppdal, og i sørvest mot Sunndal. Over fjorden mot nordvest ligger Tingvoll kommune. I topografen Lars Hess Bings verk fra 1796, "Beskrivelse over kongeriket Norge", skildret han Surnadal på følgende måte: "Surendalen, en af de største, betydeligste og nu frugtbareste Dalstrækninger Nordenfields beliggende i Nordmøre Fgd."[32] Denne fruktbarheten har gjort at Surnadal opp i gjennom har vært en god kornbygd. En annen topograf som kom med lovord om Surnadal, var Jens Kraft, som i "Norges beskrivelse" fra 1831 skrev:

Surendalen 4½ Mil lang, 10 kvadratmil,, der med rette ansees som den af Naturen Meest begunstigede Deel af Romsdals Amt, lige som den nederste jævne, veldyrkede og belbebyggede Deel af Dalen, der hører til Øie og Ranes sogne, er den smukkeste Egn paa Nordmøre, om ikke i hele Amtet.[33]

I likhet med Rindal ligger Surnadal ved foten av Trollheimen, og det strekker seg flere seter- og fjelldaler langt inn i Trollheimen. Naturen er vid med skog, fjorder og fjell. Man kan ut i fra kartet tydelig se at dyrkejorda i dalbotnen bare utgjør en smal stripe sammenligna med marka-terrenget i rundt.[34] Elva Surna renner fra Rindal, gjennom Surnadal før den renner ut i Surnadalsfjorden ved Surnadalsøra. Surna har oppigjennom historien vært ei viktig lakseelv. Surnadalsfjorden har nok også vært viktig med tanke på fiske, selv om dette ikke vises gjennom folketellingene. I 1801-tellinga finner vi kun ni fiskere, og nitten i 1865. Dette er

[29] Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal/Rindal prestegjeld 1801 og 1865. Digitalarkivet.no (tabell side 73)
[30] RA, 1838-matrikkelen (publikasjon)*, Surendals Thinglag 1838:. 154-155
[31] Ibid: 153-155
[32] Hyldbakk 1957: 11
[33] Ibid: 11
[34] Ibid: 21

lavere tall enn forventa, og sannsynligvis også lavere enn det som faktisk var realiteten. I følge boka "Faktisk talt – statistikkens historie i Norge" ble inntektskilder ved siden av jordbruket underregistrert. Hvis en liten, selveiende bonde hadde fiske som sin viktigste inntekt, ble han oppført som bonde, da det var dette som ga han politiske rettigheter. En fisker kunne ikke ha stemmerett ved å bare være fisker. Der var derfor først og fremst eiendomsløse personer som endte opp som fiskere i folketellingene.[35]

Meldal

Meldal kommer av navnet "midt i dalen" – midt i Orkdalføret[36], og hadde i 1801 i underkant av to tusen innbyggere. Innbyggertallet hadde vokst til 3509 i 1865. Dette tilsvarte en økning på 47%, og dermed minst vekst av de tre nabobygdene. Dette lå på nivå med resten av Søndre Trondhjems Amt, hvor folkeøkninga var på 50%.[37] Skattematrikkelen fra 1838 viser at Meldal Prestegård betalte mest skyld, med sine åtte daler. Skylda til meldalingene låg i stor grad på samme nivå som i Rindal, og dette indikerer at Meldal og Rindal var nokså like, hvor gårdsbrukene var små og jevnstore. De hadde altså ikke storgårder som i Surnadal.[38]

Bygda ligger i Sør-Trøndelag, og grenser til Orkdal i nord, Melhus og Midtre Gauldal i øst, Rennebu i sør og Rindal i vest. I 1898 beskrev topograf Amund Helland Meldal at det var et "temmelig trangt dalføre, paa enkelte steder lidt mere aabent med jevne strækninger langs elven"[39]. Elva Orkla kommer inn fra Rennebu i nordlig retning, før den går inn i Orkdal. I likhet med Surna, har dette vært ei populær og viktig lakseelv. Et fellestrekk med både Rindal og Surnadal er at Meldal har vært ei jordbruksbygd, hvor folk i hovedsak livnærte seg av jorda samt litt jakt og fiske.[40] En annen likhet med Rindal er at sagbruk har vært en viktig næringsvei i bygda. I følge geologen Amund Helland egnet jorda i Meldal "seg i det hele bedre for høavl end kornavl."[41] Utviklinga blant gårdbrukere og husmenn i perioden 1801-65 var annerledes enn i Rindal og Surnadal. Mens de to bygdene på Nordmøre hadde en moderat

[35] Lie og Roll-Hansen 2001: 78
[36] Ola Grefstad, *Meldal Heraldstyre 1837-1937*, 1937: 3
[37] Kilde: ssb.no. Mine utregninger fra folketeljinga 1801, ny bearbeiding og Resultaterne af Folketællingen i Norge i Januar 1866
[38] RA, 1838-matrikkelen (publikasjon)* Meldals Thinglag, 1838:. 55-59
[39] Amund Helland, *Norges land og folk: topografisk-statistisk beskrevet: topografisk-statistisk beskrivelse over. 16 D. 2: Søndre Trondhjems amt Herrederne,* 1898 Kristiania: 168
[40] Bøhmer 1972: 23
[41] Helland: 174

vekst i gårdbrukerstanden og mer enn en dobling i husmenn, var det i Meldal nær en dobling i antall gårdbrukere og bare en moderat vekst blant husmenn.[42] Som tidligere nevnt, er Løkken med sin gruvedrift en av hovedgrunnene til at jeg vil sammenligne Rindal og Surnadal med Meldal.

Produksjonen på Løkken verk var varierende, og den beste tida var før 1720. Fra 1770 gikk Verket med årlige underskudd, og ble derfor solgt på auksjon i 1812.[43] I 1844 ble produksjonen avsluttet, før den kom i gang igjen i 1850-åra. Bergverksdriften ble imidlertid drevet i en mindre målestokk enn tidligere, og med en varierende arbeidsstyrke.[44] Utover 1860-åra var produksjonen likevel i framvekst, og dette fortsatte utover 1870-åra. Folketellingene viser at det var 59 gruvearbeidere i 1801, og 44 i 1865. Det må her, i likhet med fiske i Surnadal, presiseres at gruvearbeid nok for mange var ett av flere arbeid, og at det dermed ikke ble notert i tellinga.

Store endringer

1800-tallets Norge var preget av store endringer, og minst like stor framgang. Denne tendensen så man også i jordbruket, hvor det var stor framgang i første del av århundret – "det gamle samfunn."[45] Det forekom blant annet en omfattende nydyrking, som innebar at rundt en halv million mål ble dyrka opp i perioden 1814-1850. Produksjonen ble også lagt om og forbedra samt at åkrene fikk bedre drenering. Nye redskaper effektiviserte jordbruket i stor grad, og her var jernploger og mer avanserte harver, som ble brukt til å smuldre og jevne jorda før såing eller planting, viktige.[46]

Transportredskapene ble også utviklet, hvor vogner med fire hjul etter hvert tok mer og mer over for kjerrer med to hjul. Dessuten ble det enda mer vanlig med vekselbruk, som vil si at en skifta grøde på samme åker med noen års mellomrom, så jorda ikke skulle bli utpint.[47] De ulike vekstene krevde ulik næring fra jorda, og gav derfor ulik næring tilbake. På grunn av

[42] Mine utregninger fra folketellinga i Meldal prestegjeld 1801 og 1865. Digitalarkivet.no (tabell side 73)
[43] Bøhmer 1972: 59
[44] Ibid: 141
[45] Jan Eivind Myhre, *Norsk historie 1814-1905. Å byggje ein stat og skape ein nasjon.* Oslo 2012: 84
[46] Myhre 2012: 84
[47] Myhre 2012: 85

nyryddinga og de teknologiske forbedringene forekom muligens en fordobling av kornavlingene samt en mangedobling av potetavlingene. Med økt kunnskap klarte man også å få mer melk ut fra hver ku utover århundret, og i 1850- og 1860-åra ble det mer fokus på husdyr- og melkeproduksjonen, samtidig som bøndene skaffa seg mer kunnskap om husdyrstell. Dette bar tydeligvis frukter, for i 1863 var melkemengden på opptil 1750 liter per ku i Orkdal.[48] Til sammenligning var melkemengden per ku i Romsdals Amt på 951 liter i 1865.[49]

Jens Kraft opplyste i 1832 om at de fleste gårdbrukerne i Romsdal på den tida dyrka 50-60 tønner poteter hvert år, og at mange kom opp i det dobbelte. Ei tønne tilsvarte rundt 100 kilo. Mange bønder produserte i såpass store kvantum at de kunne drive med salg. Potetproduksjonen økte dessuten sterkt utover 1800-tallet, mens sånaden av korn derimot minka rundt midten av århundret. Dette hadde sammenheng med at det fra 1860-åra ble tilgang på rimelig og godt utenlandsk korn.[50] Historikeren Edgar Hovland har regna seg fram til at kaloritilgangen per person i landet økte fra rundt 2600 kilokalorier per døgn i 1800, til 3300 i 1855.[51] 1800-tallet var altså jevnt over preget av framgang, og denne framgangen bidro både til at befolkninga fikk tilgang på mer mat, og at jordbruket kunne fø et større folketall. Jens Kraft opplyste også, i 1830, om mer og bedre næring, men ikke uten negative anmerkninger, da han mente at det sto dårlig til med jordbruket på Nordmøre. ”Agerdyrknings-Redskaberne ere slette, Qvægavlingen er ringe og man vinder lidet Gjødsel, som kun Faa forstae at blande med Myrjord, Tang etc.” Kraft mente at jordbruksteknikken ikke gjorde det mulig å brødfø seg ved egen produksjon, selv om forholda lå til rette for det.[52] Stiftsamtmannen i Søndre Trondhjems Amt klaget i 1836 over det samme: innbyggerne hadde en altfor stor forkjærlighet for gamle sedvaner. I følge stiftsamtmannen forfektet bøndene en nøysomhet som førte til at de nøyde seg med å dyrke ”hvad til eget Behov bruger”.[53] Gamle og godt innarbeidede driftsformer var nok for de fleste bønder ansett som mindre risikable, og dette bar det altså fortsatt preg av i 1836.

[48] Svein Henrik Pedersen, Yngve Skjærveland og Astrid Wale, *Orkdalshistoria fra 1838 til 1920 bind 3*, Trondheim 2012: 35
[49] Jon Tvinnereim, *Fylkeshistorie for Møre og Romsdal 2, 1835-1920. Grotid i grenseland.* Oslo 1992: 68
[50] Tvinnereim 1992: 67
[51] Myhre 2012: 85
[52] Tvinnereim 1992: 52
[53] Pedersen 2012: 261

Det er blant historikere en bred enighet om at de virkelig store endringene i jordbruket kom først etter 1850, og denne utviklinga er best kjent som "det store hamskiftet" – et begrep lansert av Inge Krokann i 1942.[54] Når det kommer til Surnadal og Rindal sitt tilfelle, hevder Hans Hyldbakk at brennevinsbrenninga var den eneste industrien i bygda i starten av 1800-tallet, og at det i åra fram til 1845 ble produsert rundt 1200 liter brennevin i Surnadal - ei bygd med 972 husholdninger.[55] Poteten var hovedingrediensen i den økende brennevinsproduksjonen, og det kan ikke være tvil om at store deler av potetavlinga gikk med til dette. I likhet med Surnadal, ble brennevinsproduksjon viktig også i Orkdal, hvor høydepunktet ble nådd i 1830- og 40-åra.[56] Også Meldal hadde en stor økning i brennevinsforbruket. Legen Eilert Støren kunne fortelle at det gjerne hørte med til tjenestefolks lønn å få brenne en tønne poteter til jul, noe som gav 10-15 liter brennevin. Dette høres nok mer ut enn det faktisk var, da brennevinet visstnok var ganske svakt.[57]

Befolkningsvekst nasjonalt og lokalt

I norsk demografisk historie er året 1815 regna som et tidsskille. Fra dette året inntraff en befolkningsvekst som vi ikke kjenner maken til i historien vår. 1813 var det siste året på 1800-tallet hvor dødstallene oversteg fødselstallene.[58] Historikere har funnet ut at dette hovedsakelig skyldtes at tallet på dødsfall ble kraftig redusert. Antall nordmenn ble nesten fordobla, fra 900.000 i 1815 til 1,7 millioner i 1865.[59] Det kalde og perifere Norge klarte altså å livnære langt flere enn noensinne tidligere, samtidig som levevilkåra også ble bedre.

Den store befolkningsveksten førte til flere eiendomsløse, og de hadde få rettigheter i et samfunn som var innrettet for eiendomsmenn. Alle over 18 år hadde tjenesteplikt i åra 1754-1854, men denne tjenestetvangen var ikke absolutt, og ordninga ble også gjort lettere fra 1818. Attest fra presten var imidlertid nødvendig hvis en skulle flytte til et annet sogn for å ta tjeneste, inngå giftemål eller gå i håndverkslære. I tillegg til tjenestetvangen var også

[54] Jostein Nerbøvik *Norsk historie 1870-1905*, Oslo 1986: 33
[55] Hyldbakk 1959: 192
[56] Pedersen, Skjærveland og Wale 2012: 270
[57] Bøhmer 1972: 158
[58] Ida Bull og Audun Dybdahl, *Trøndelags historie, fra pest til poteter 1350 til 1850.* Trondheim 2005: 389
[59] Pål Thonstad Sandvik, *Vekslende verdier? Norges økonomiske utvikling fra ca 1800-1905, pensum HIST2405.* Trondheim 2015: 39

passtvangen, som ble opphevet i 1860, lenge et hinder for flytting. Passtvangen innebar blant annet at det var straffbart å huse løsgjengere eller personer uten reisepass. Husmennene fikk først i 1851 ei lov som ga de krav på kontrakter, som ga de en større trygghet og stabilitet.[60]

Folketellingene viser, som vist ovenfor, at det forekom en markant befolkningsøkning også i Rindal, Surnadal og Meldal i perioden 1801-65. I Rindal økte befolkningen med 63%, og i Surnadal og Meldal med henholdsvis 55% og 47%. Veksten nasjonalt var imidlertid betydelig høyere med en prosentvis økning på 93%.[61] Grunnen til dette var nok at det var en betydelig andel som flytta fra Rindal, Surnadal og Meldal. Større og mer dynamiske steder i nærheten, som for eksempel Kristiansund, Orkanger, Strinda og Trondheim, bød på enda flere og mer varierte yrkesmuligheter.

I Sølvi Sogners avhandling "Folkevekst og flytting – en historisk-demografisk studie i 1700-åras Øst-Norge" viser hun til at de indre deler av Østlandet hadde vesentlig lavere dødsrater enn kyststrøka.[62] Det virker som dette fenomenet også gjelder for Rindal.[63] Befolkningsveksten førte til at en del gårder ble delt opp i flere bruk, og det ble dermed en økning i antall gårdbrukere. Denne økninga var imidlertid på langt nær like stor som veksten i husmannsklassen. Sogner viser til at dette var typisk for bygder med tidlig selveie: befolkningsoverskuddet ble ikke absorbert ved at gårdene ble delt, men derimot ved at det ble etablert en rekke husmenn.[64] Allerede ved folketellinga i 1801 var antall husmenn i Surnadal prestegjeld på nivå med gårdbrukere, mens det i Meldal var en klar overvekt husmenn.[65] Som vi skal se senere i oppgaven, var det store lokale variasjoner når det kom til veksten på antall gårdbrukere og husmenn. I følge Hyldbakk førte den store befolkningsveksten på gårdene til at tjenestefolket måtte sove i fjøset.[66]

---

[60] Myhre 2012: 89
[61] Kilde: http://www.ssb.no/a/histstat/tabeller/3-1.html (aksessert 30.10.2017)
[62] Sølvi Sogner, *folkevekst og flytting: en historisk-demografisk studie i 1700-årenes Norge.* Oslo 1979: 200-207
[63] Tone Stakvik, *brukersuksesjoner i Rindal 1750-1810*, Trondheim 2005: 22
[64] Sølvi Sogner: Hva betydde overgangen til selveie for endringene i den sosiale struktur i det norske bondesamfunn på 1700-tallet, i S. Supphellen, *Studier i norsk historie 1537-ca 1800. Tvillingriket 1660-ca 1800, bind* 8, Oslo 1984: 233-245
[65] Døssland 1990: 354
[66] Hyldbakk og Karlstrøm 1999: 14

En fremgangstid og trengselstid

Overskrifta i dette avsnittet er henta fra Francis Sejersted, og hans beskrivelse av tida 1814-51.[67] Den store folkeøkninga gjorde det vanskeligere for stadig flere mennesker å skaffe seg et gårdsbruk. Befolkningsveksten ga økt tilgang på arbeidskraft, men dette førte også til en knapphet på ressursene. Seterdriften og markaslåtten nådde i denne tida et høydepunkt som illustrerer dette, og presset på ressursene ble aller størst i jordbruksbaserte fjell- og innlandsbygder, som Rindal og Meldal, men også Surnadal. De som dro fra bygdene, fór helst ut mot kysten[68] til plasser som for eksempel Aure, Hemne, Smøla og Kristiansund. Mange dro også nordover, da Nord-Norge kunne by på godt fiske og gode muligheter for nydyrking.[69] Det var også vanlig å dra til plasser med et mer allsidig næringsliv, som Løkken Verk, Orkanger og Trondheim. Det er i dette tilfellet verd å bemerke seg at man i 1865-tellinga ikke finner gruvearbeidere i Meldal som var født verken i Surnadal eller Rindal. Det var imidlertid først da utvandringa til Amerika for alvor tok til, at det forekom en markant fraflytting. Den første rindalingen som utvandra, dro i 1853. Det var likevel først etter at den Amerikanske borgerkrigen, som pågikk i åra 1861-1865, var over, at utvandringa virkelig skjøt fart.[70]

Selv om det var mange som flytta fra de tre bygdesamfunnene, kom det også til nye innflyttere. Hans Hyldbakk skriver for eksempel at det kom mange innflyttere til Surnadal, fra Gudbrandsdalen over Dovrefjell gjennom Storlidalen. Fjellvegen over Vålåskaret, som ligger nordøst i Rindal på grensa til Meldal, var også en innfallsport for innflyttere fra Rennebu, Meldal og andre steder i Søndre Trondhjems Amt. I følge Hyldbakk slo mange seg ned som husmenn og dyktige håndverkere.[71] Årsaken til at det kom flere innflyttere fra Gudbrandsdalen rundt 1800 var Storofsens herjinger i 1789. Denne flommen ramma blant annet de fleste vassdraga på Østlandet samt Gauldal, Orkdal og aller hardest i Gudbrandsdalen.

Gårdsbruk og husmannsvesen

Som et resultat av befolkningsveksten ble det fra 1600-tallet flere og flere husmenn. En husmannsplass hørte til en gård, og antall husmenn nådde, som tidligere nevnt, sitt

[67] Francis Sejersted: *Den vanskelige frihet – Norge 1814-1851*, Drammen 1995: 392
[68] Tvinnereim 1992: 14 (for Møre og Romsdal). Digitalarkivet.no (for å se hvor meldalinger flytta i 1865)
[69] Myhre 2012: 238
[70] Tvinnereim 1992: 15
[71] Døssland 1990: 333

høydepunkt i 1860-åra. Denne utviklinga skjedde mens byene enda var små, utvandringa ikke var begynt, og andre næringer som kunne gi levebrød knapt fantes. Husmennene ble utover 1800-tallet gradvis mer og mer én klasse, som kunne gi karakteristiske livsløp: barndom på en husmannsplass, ungdomstid som tjenestefolk på en eller flere gårder, voksen alder som husmannsfolk, og alderdom som innerst eller fattiglemmer, plassert hos andre mot betaling.[72]

Årsaken til at antall husmenn steg såpass mye, skyldtes først og fremst den raske befolkningsveksten som satte inn da freden kom etter Napoleonskrigene.[73] Folketallet økte mer enn arealet på dyrka mark, og dermed ble det trangere om plassen og mindre ressursgrunnlag. Dette førte til økt rekruttering av både husmenn og tjenestefolk. En primærårsak til den store veksten av husmenn var dessuten mangelen på alternativ. Dette var før industri og anleggsarbeid samt andre næringer kunne ta i mot folk, og Amerika-utvandringa skjøt, som tidligere nevnt, heller ikke fart før godt utover andre halvdel av århundret. Nettopp derfor hang husmannsvesenet nøye sammen med tjenesteyrket, da sistnevnte var et levebrød de fleste kunne få. Etterspørselen av tjenestefolk var også stor, da dette var arbeidskraft de aller fleste gårdene ville ha. Så fremt man ikke fikk ta over en gård, var det å bli husmann et av de mest aktuelle, og et av få alternativ til tjenesteyrket.

På en middels stor rindalsgård var det gjerne to til tre husmannsplasser, og disse inneholdt stue og fjøs, som regel bundet sammen under samme tak, som husmannen og hans familie disponerte. Husmannen kunne også eie huset sitt selv, og hvis han bygsla en plass, flyttet han gjerne huset med seg. Man hadde også de som ble kalt for ”stuggumenn”. Stuggumannen hadde bare en stue uten jord, og kunne være håndverker som skredder, skomaker eller skinnfellmaker.[74] I 1801- og 1865-tellinga er skomakere benevnt som ”logerende”, altså leietaker. En sammenligning av 1801- og 1865-tellinga viser at antall husmenn økte med mer enn 100% i både Rindal og Surnadal. Dette kommer jeg nærmere tilbake til senere i oppgaven.

I 1850 var omlag 80 % av den norske jorda selveid, og i og med at selveiende bønder hadde større grunn enn leilendinger til å investere i nye redskap og andre forbedringer, var dette en

[72] Myhre 2012: 89
[73] Edvard Bull og Ingrid Semmingsen, *Husmannsminner –norsk folkemuseums serie, arbeidsfolk forteller*, Oslo 1955: 1
[74] Rindal bygdemuseum 2006: 9

fordel for jordbruksutviklinga. I følge historiker Jan Eivind Myhre, sto ikke det norske landbruket noe tilbake for land sør og øst i Europa, men sammenlignet med avanserte jordbruksland som England, Nederland og Danmark, lå Norge etter.[75] Dette skyldtes nok de store avstandene, tøffe værforhold og en ugunstig bruksstruktur.[76]

Arbeidsfordeling mellom kjønnene

Landbruket var basert på en klar arbeidsfordeling mellom kjønnene, der begge var helt essensielle. Husbonden hadde det overordnede ansvaret for gårdsdrifta, men ved dødsfall, tok ofte enka over dette ansvaret. Selv om dødstalla sank utover 1800-tallet, var det fortsatt vanlig å miste ektefeller, og mange gifta seg derfor opp igjen. Gårdsdrift var krevende arbeid, og én person om dette ble for lite. Som leder av gården, hadde mennene hovedansvar for åkeren, eventuelle hester, bygninger og reparasjoner. Kvinnfolka hadde ansvaret for husdyra, alt stell i huset, mat, vask og reparasjon av tøy.[77] I onnetida ble deres arbeidsoppgaver utvidet med vassbæring, graving av møkk og potetsetting. Var mennene hjemmefra, i forbindelse med for eksempel fiske eller skogsarbeid, tok kvinnene gjerne over alle arbeidsoppgavene på gården. Skredderyrket var av de ytterst få håndverka som ble utøvd av både menn og kvinner, og i 1865 var en fjerdedel av Orkdals skreddere kvinner.[78] Det må imidlertid nevnes at det nok var langt flere kvinner som jobbet enn det folketellingene fanget opp. Mange gifte kvinner ble i folketellingene benevnt som koner, og ikke lønnsarbeidere, selv om de ofte var begge deler. Selv om kvinnene stort sett gjorde en vel så viktig arbeidsinnsats som mennene, var det ikke før i 1854 at de ble likestilte med menn ved arv, og de måtte vente til 1888 før alle ble myndige.[79]

Stort behov etter tjenestefolk

Som nevnt ovenfor, kom det i 1754 ei forordning som innebar at de ungdommer som det ikke var klart bruk for hjemme på gården, hadde plikt til å ta fast tjeneste hos andre. De skulle tjene i sitt eget sokn fremfor noen annen plass, hvis det var bruk for dem.[80] Ungdommene hadde sjelden andre muligheter enn å ta tjeneste, og det var neppe økende tjenerlønn som

[75] Myhre 2012: 89
[76] Rindal bygdemuseum 2006: 9
[77] Myhre 2012: 90
[78] Pedersen 2012: 105
[79] Myhre 2012: 90
[80] Døssland 1990: 349

lokka. I Surnadal lå tjenerlønna på rundt det samme nivået i 1760-åra og i 1800, og dette selv om det hadde vært ei sterk prisstigning i mellomtida. Lønna lå likevel klart høyere enn tilfellet var på Sunnmøre.[81]

Selv om det var tjenestetvang, satte amtmannen i Romsdals Amt i 1816 og 1822 i gang en klappjakt på "løse omtrippende personer".[82] De skulle settes i fast tjeneste. Lensmennene skulle ha hjelp av prestens medhjelpere i tillegg til fire til seks bygdemenn. Resultatet ble likevel magert. Hvert år ble tingallmuen spurt om det fantes løsgjengere i bygda. Sunnmørsfogden ba om løyve til å sette ulydige tjenestefolk i gapestokken og fengsel, og dette fikk han lov til. I følge Døssland finner man mange eksempler på at folk ble tilvist tjeneste denne perioden, så vel som på 1700-tallet. Det forekom en klar økning i antall tjenestefolk i alle tre fogderia i Romsdals Amt mellom 1801 og 1835. Andelen var høyest på Nordmøre, der det var 2,3 tjenere per bonde. I Romsdal var andelen på 1,7 og på Sunnmøre; 1,5.[83]

Det store behovet etter tjenere fra gårdbrukernes side samt tjenestetvang, befolkningsvekst og mangel på yrkesalternativ, var viktige kriterier til at såpass mange var tjenestefolk. Dette yrket var gjennom 1800-tallet et av de mest vanlige over hele landet, men amtmannen i Romsdals Amt etterlyste også i amtmannsberetningen 1866-1870 enda flere tjenere:

> Fremdeles høres, nu maaske dog mindre beføiede, Klager fra Gaardbrugernes Side over en Mangel paa Tjenestedrenge, der gjør det umuligt for dem at drive ders Jord paa Ønskelig Maade. Denne Mangel, skal jeg tillade mig at oplyse, skriver sig hovedsageligen derfra, at en stor Deel af de til Tjenesteclassen hørende Unggutter foretrække at søge Fortjeneste ved Fiskeri fremfor fast Tjeneste og at de, naar Udbyttet ved hin Bedrift en Tid har været af nogen Betydenhed synes bedre om i Lediggang at tære paa dette til det er opbrugt end at befatte sig med anstraangende Jordarbeide.[84]

[81] Ibid: 350
[82] Ibid: 349
[83] Ibid: 442
[84] http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_i_c2_1866-70.pdf, *Romsdals Amt*: 2 (aksessert 05.11.2017)

Videre beretter amtmannen at ”En ikke ganske uvæsentlig Hjælp for Jordbruget afgive forøvrigt Arbeidere fra Gudbrandsdalen, der ister Vaar og Sommer søge hid til Distriktet”[85] Ut fra denne amtmannsberetningen, vitner det om at selv om det å ta tjeneste var svært vanlig, var det samtidig et veldig stort behov fra gårdbrukernes side; særlig for tjenestegutter. Det virker altså å ha vært mangel på tjenestefolk gjennom store deler av 17- og 1800-tallet.

Livet i tjeneste

I Hans Hyldbakks ”Bygdesoge for Surnadal II” skildrer han livet til de som var i tjeneste på 1800-tallet, og dette delkapittelet er basert på disse skildringene.

En av de største dagene i arbeidslivet i bygda i gamle dager var sommermålsdagen den 14. april. Da var det stor flyttedag i bygda, for da tok både menn og kvinnfolk ny tjeneste, og dette kunne man ikke unngå å se av den store ferdselen på veiene. Flyttelassa var nok heller beskjedne, da ei tjenestejente ofte hadde med seg en rokk, ei ullkorg og en kiststol på vogna, mens en tjenestegutt som regel ikke hadde med seg mer enn en kistknakk sammen med klærne sine.[86]

Årslønna for en voksen dreng var i 1850-åra rundt 20 spesidaler uten klær og 8-10 spd. med. For kvinner var lønna 8-10 spd. uten klær og 2-4 spd. med. Et par merker med lin var også brukelig enda lenger tilbake i tid, men dette ble senere omgjort til én daler i linpenger. Festepengene var én daler, og etter krona ble innført i 1875, for det meste fem kroner, som ble regna som forskudd på lønna. De som hadde tatt i mot festepengene var lovlig bundet til tjenesten og kunne risikere å måtte betale husbonden skadebot om de gikk i fra lovnaden sin uten å si fra innen ei viss tid. Drenger og gjetergutter hadde også som regel rett til å sette ei halv tønne poteter til eget bruk i husbondens åker. På hver gård var det som regel en voksen dreng og en yngre ungdom som var gjeter. Dessuten var regelen at alle større gårder i bygda hadde en tjoner og ei tjenestejente. I følge Hyldbakk, nøt gamle gårdstø drenger stor anseelse og tiltro hos husbondsfolka sine. Hvis det var flere hester på gården, hadde slike karer førsteretten til den beste, og husbonden måtte tvert om ofte spørre drengen sin om å få låne

[85] Ibid: 2
[86] Hyldbakk 1959: 57

den. De gikk også fremst i slåtteskåren, og ved matbordet satt de midt i mot husbonden ved høysetesenden.[87]

Når det gjaldt ferie og ferietid hadde tjenestefolka, i følge Hyldbakk, gamle og hevdvunne tradisjoner å stø seg til. Kvinnfolka hadde gjerne ei uke fri om høsten til å spinne og veve til seg, og ellers var det mange fridager i året. Romhelga fra juledagen til trettendedagen eller tjuendedagen var den store ferietida, særlig for karene som ikke hadde noe tjonest og matstell å gjøre utenom litt hesjetjoning. Foruten tredjedagene i hver høytidshelg og kveldsøkta hver lørdag i året, var disse dagene gamle fridager for tjenestefolka: kyndelsmessdag 2. februar, vårfruemessedag 25. mars, sommermåldag 25. april, Hallvardsøkkudag 15. mai, Jonsokdag 23. juni og Mikkelsmessdag 29. september. Av disse dagene var det sommermåldagen og Mikkelmessdagen som holdt seg lengst oppe som fridager. Utenom fridagene var arbeidet for det aller meste hardt hele året, men hardest i onnene. Kvinnfolka ble heller ikke spart på utearbeidet. I våronna gikk de med møkkariva, og tregreipa og bredde møkk på åker og eng, i håbolla gikk de med bøtta og plukka småstein på ekrene, i slåttonna bredde de etter to-tre karer og gjorde storparten av rakinga, og utover høsten sto de i åkeren med sigden og potetgrevet. All denne harde innsatsen tatt i betraktning: de hadde likevel bundingen i hendene hver dugurdshvil og kveldsstund. Håbolla skulle være ei slags hviletid mellom plogonna og slåtten, men det var nok å henge fingrene i da også. Kvinnfolka bedrev husvask og flatbrødbaking, og for mennene var det utgardsgjerding, never- og borkaløyping og tømmerskurd på saga.[88]

Fattigfolks barn måtte tidlig klare seg selv. I følge folketellingene var yngste tjener i Rindal, Surnadal og Meldal åtte år i 1801, og elleve år i 1865. I starten arbeidet de for maten og fikk kanskje litt klær. Da de ble eldre ble det tjeneste som taus og dreng med lønn, men lønna varierte. Betaling i naturalia ved siden av pengelønn var vanlig for tjenestefolk utover hele 1800-tallet. I Meldal hadde drengene ”full klæ’”, mens tausene fikk fôr til en sau og holdt seg selv med klær. På førjulsvinteren fikk de ei ”spinnarvukku”.[89]

[87] Ibid: 58
[88] Ibid: 59
[89] Bøhmer 1972: 73

Avslutning

I dette kapittelet har jeg presentert ulike utviklingstrekk og viktige endringer som kjennetegner 1800-tallets Norge, med et nasjonalt, regionalt og lokalt perspektiv. Jeg har belyst hvordan 1800-tallet var prega av ei rivende utvikling på mange plan, og at den eskalerte utover andre halvdel – kjent som "Det store hamskiftet". Rindal, Surnadal og Meldal var alle jordbruksbygder, og vi har sett at de delte mange utviklingstrekk. I alle bygdene var brennevin en de viktigste salgsproduktene fram mot midten av århundret, og brennevinet var, blant annet i Meldal, også en del av tjenestefolkets lønn. Over nær sagt hele landet forekom en kraftig befolkningsvekst fra og med rundt 1815, og i løpet av de neste femti åra ble folketallet nesten fordobla. Veksten var også markant på det lokale plan, men ikke like stor som nasjonalt. Det er grunn til å tro at dette skyldtes fraflytting. Folkeveksten førte blant annet til flere eiendomsløse, som igjen ledet til at husmannsvesenet nådde sitt høydepunkt rundt 1860. Dette var en viktig årsak til den omfattende emigreringa til Amerika som tok til for fullt rundt samme tidspunkt.

Vi har også sett at landbruket var basert på en klar arbeidsfordeling mellom kjønnene, der både kvinner og menn var helt essensielle. Husbonden hadde som regel det overordnede ansvaret for utearbeidet på gården, mens kvinnfolka hadde ansvaret for blant annet husdyra, alt stell i huset, mat, vask og reparasjon av tøy. De aller fleste i Bygde-Norge var dessuten sysselsatt innen primærnæringer, og dette gjaldt også for Rindal, Surnadal og Meldal, som alle var jordbruksbygder.

Avslutningsvis har vi sett at det var et stort behov for tjenere, samt hvordan livet i tjeneste foregikk, hovedsakelig på lokalt plan, utover 1800-tallet. Amtmannsberetningen fra 1866-1870 viser at gårdbrukerne i Romsdals Amt etterlyste flere tjenere, og da særlig tjenestegutter. Grunnen til at etterspørselen etter gutter var større enn jenter, var at guttene som regel hadde flere alternativ til å ta tjeneste, og i følge amtmannen i Romsdals Amt dro mange gutter mot kysten for å bli fiskere. Det var dessuten vanlig for tjenere å få deler av lønna betalt i kost, losji og klær, og gutter hadde nesten utelukkende høyere lønn enn jenter.

Kapittel 3: Tjenere i Rindal, Surnadal og Meldal i 1801

Innledning

I dette kapittelet vil jeg, i lys av 1801-tellinga, sammenligne de tre nabobygdene Rindal, Surnadal og Meldal. Jeg vil her hovedsakelig se på tjenestefolks rekruttering, men også husmenns og gårdbrukernes alder, da jeg vil finne ut om det å ta over en gård eller bli husmann var reelle alternativer til tjenesteyrket. Mens gutter mange andre plasser, blant annet i nabobygda Surnadal og resten av fylket, heller kunne ty til for eksempel fiske, og i nabobygda Meldal gruvedrift, var dette nærmest umulig hvis man bodde i Rindal, da det var omkring fire mil både til kyst og gruve. Skulle man ta seg jobb der, måtte man i så fall flytte på seg. Alderen på gårdbrukere og husmenn er derfor relevant, for å se om disse var reelle yrkesalternativ til å ta tjeneste. Jeg vil i dette kapittelet prøve å finne svar på følgende spørsmål, som alle involverer Rindal, Surnadal og Meldal:

- Hvor stor andel av befolkninga utgjorde tjenerne?
- Hvordan var kjønnsfordelinga blant tjenerne?
- Hvor gammel var tjenerne?
- Hadde alle gårder tjenestefolk, og i hvilken grad varierte eventuelt dette, samt antallet tjenere?
- Finner vi eksempler på gifte tjenere?
- Var det å være gårdbruker og husmann reelle alternativ til å ta tjeneste, og hvordan prega dette graden av livsløps- vs. livstidstjeneste?

For å svare på disse spørsmålene samt sammenligne bygdene på en oversiktlig måte, har jeg i empirikapitlene valgt å benytte meg av tabeller. Disse tar i stor grad for seg tjenestefolk, men også gårdbrukere og husmenn. Tabellene tar hensyn til kjønn og alder, hvorav sistnevnte er inndelt i ulike aldersgrupper. Som tidligere nevnt i oppgaven, må man være klar over at alderen på de som står oppført i folketellingene kan være feil. Thorvaldsen belyser denne svakheten med sine funn for Ullensaker. Én av grunnene til at det forekom feilopplysninger knytta til alder var at en skulle føre inn førstkommende fødselsdag.[90]. Brynjulv Gjerdåker har hevdet at alderen sprika mest blant de eldste og sosialt dårligst stilte.[91]

[90] Thorvaldsen 1996: 63
[91] Brynjulv Gjerdåker, *Geografisk og sosial mobilitet i Ullensaker på 1800-tallet. Ein kohortanalyse.* Oslo, 1974: 4

1801-tellinga

Ved reskript 28. november 1800 ble det gitt kongelig befaling om å holde folketelling i Norge, Danmark og på Island 1. februar 1801.[92] Dette var den første nominative folketellinga i Norge, som vil si at personenes navn er oppført. Denne folketellinga regnes for å være både relativt nøyaktig og tilnærmet fullstendig. Under tellinga ble ferdigtrykte skjema benyttet, og rubrikkene inneholdt, foruten navn, gårds- eller gatenummer, personens navn og fødselsdato, deres posisjon i familien, ekteskapelig status og yrke. Når det gjelder ekteskapelig status, ble det oppgitt om personene var gift, og eventuelt for hvilken gang.[93] En skulle dessuten registreres der man hørte hjemme, om en ikke var på hjemplassen da telleren kom. Sjøfolk og bortreiste er derfor oppført på sine hjemplasser. Befolkningen ble videre inndelt i husstander, og en husstand besto gjerne av mann, kone og barn i tillegg til slektninger og tjenestefolk som bodde sammen med dem. Det største minuset med denne folketellinga, slik jeg ser det, er at fødested ikke står oppført. Jeg har dermed ikke mulighet til å se hvem som for eksempel var født i Rindal – kun hvor hver enkelt bodde da tellinga ble gjort. Folketellinga i 1801 forteller hvem som var tjeneste-drenger og –"piger", men det blir ikke presisert hvilke arbeidsoppgaver tjenerne hadde. Ut fra litteraturen vet vi imidlertid at drengenes arbeidsområde tradisjonelt var knytta til stell av hest og tyngre arbeidsoppgaver, mens tjenestepikene stelte hus og fjøs.[94] Dette varierte nok imidlertid fra gård til gård.

Surnadal prestegjeld

For å regne ut hvor mange som bodde innenfor det området som i 1857 ble Rindal Prestegjeld, har jeg telt opp Rindalsgårdene manuelt, med utgangspunkt i folketellinga for Surnadal Prestegjeld. I 1801-tellinga ble disse gårdene listet opp systematisk, og alle gårdene som tilhører Rindals geografiske område er derfor listet opp etter hverandre, da Rindal var et eget anneks. Rindal hadde i 1801, 1649 innbyggere fordelt på 70 gårdsnummer, men med Aune og Aunebakk blir det 72 gårdsnummer. Jeg har inkludert Aune-grenda som en del av Rindal, selv om den før delinga i 1857 ikke var en del av Rindal anneks.[95] Årsaken til at jeg har gjort det, er at folketall-sammenligninga gjennom århundret blir mer oversiktlig når en tar for seg de samme geografiske områdene. Den viktigste årsaken til at Aunegrenda ble lagt til

[92] http://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Riksarkivet/Norges-dokumentarv-Riksarkivet/Folketellingen-1801, (aksessert 03.11.2017)
[93] Nils Johan Stoa og Per-Øivind Sandberg, *Våre røtter,* Oslo 2011: 74
[94] Jostein Gjerdåker, *Arbeidet i bygdene, årsrytmen på Voss før landbruket vart mekanisert",* Voss 1980: 19
[95] Hyldbakk 1957: 18

Rindal i 1857 var at den lå nærmere Rindalskirka enn noen kirke i Surnadal, og at folket der i grenda fra gammelt av hadde søkt Rindalskirka med alle sine kirkelige handlinger. Derfor hadde gårdbrukerne sine faste familiestoler i denne kirka.[96] Aune var forøvrig en av de største gårdsgrendene i Rindal med 72 boende fordelt på 13 ulike husstander i 1801. Grunnen til at alle disse familiene står oppført på samme side, er at i 1801-tellinga ble hver opphavlige gård ført for seg, mens gårder som har blitt delt opp igjennom tida, deriblant husmannsplassene, er ført under den gården de lå under. På grunn av dette er de dermed ikke ført på hvert sitt skjema, men på samme side. Av de tretten husholdene i Aune var fire odelsbønder, seks var husmenn med jord, to var husmenn uten jord og én var kårmann. Det var kun odelsbøndene som hadde tjenere, og her var antall tjenere 4-6 per hushold. Som vi senere skal se, var det store variasjoner innad i Rindal, Surnadal og Meldal når det gjaldt hvilke gårder som hadde tjenere hos seg, samt antall tjenere per gård.

Meldal

I likhet med Surnadal prestegjeld, endra de geografiske grensene seg også i Meldal i løpet av 1800-tallet. I 1862 ble Rennebu skilt ut fra Meldal som eget prestegjeld.[97] Jeg har derfor valgt å utelate tallene fra Rennebu i 1801 i denne oppgaven av samme årsak som at jeg inkluderte Aune-grenda i Rindal; at folketall-sammenligninga gjennom århundret blir mer oversiktlig når en tar for seg de samme geografiske områdene.

Tjenestefolk

I folketellinga for 1801 ble det registrert omlag 105.000 tjenere i landet[98] - de fleste i alderen 15-30 år. Nesten alle disse var ugifte, og to tredeler var unge kvinner.[99] Tjeneste var altså typisk for unge, ugifte jenter. Måten å komme seg ut av dette yrket var som regel å gifte seg og stå for eget hushold. Det var nok mange grunner til at ungdom helst ville slippe å ta seg tjeneste.[100] Som vi har vært inne på, var lønna gjerne langt bedre i andre yrker, samt at man også var friere og mer selvstendig. Fram til 1842 hadde dessuten de som hadde tjenere hos seg, rett til å refse tjenerne på lik linje med egne barn, noe som innebar korporlig avstraffelse.

[96] Hyldbakk 1959: 91
[97] Bøhmer 1972: 148
[98] Strand 1995: 35
[99] Sogner og Telste 2012: 34
[100] Ibid: 37

Denne lovparagrafen ble ikke oppheva før i 1891.[101] Tjenestefolket ble forøvrig i 1801 notert i kolonnen som forteller om stilling i husstanden, og ikke under "yrke". Dette indikerer at det å være tjener ble oppfatta som en husstandsrolle mer enn et yrke. De ble videre registrert der de arbeidet selv om oppholdet i sin natur kunne oppfattes som midlertidig.[102] Man finner tjenere helt ned i seks-sjuårsalderen nasjonalt, men i Rindal var yngste tjener i 1801 Ole Olsen på åtte år, som var en av seks tjenere på en av gårdene i Haltlia, hvor alderen på de andre fem tjenerne var 13-50 år. De yngste tjenerne i Surnadal og Meldal var ti år. Selv om det ikke var vanlig med så unge tjenestefolk, sier det likevel mye om samfunnsvilkårene. Små barn var ikke tjenestepliktig, og det var derfor frivillig for foreldra om de sendte barn i tjeneste. Slik kunne ungene kanskje minimere foreldras utgifter, og også generere litt inntekter. Mange enslige mødre opplevde at de ikke kunne ta med seg småbarn ut i tjenesten, og eneste utveien ble dermed å sette bort barnet til familie eller fosterforeldre.[103] Disse barna fungerte nok på mange måter som tjenestefolk, ved at de måtte bidra på gården.

Tabellens inndeling

Som nevnt i inndelinga er tabellene inndelt i kjønn og aldersgrupper. Den yngste aldersgruppa er de opp til tretten år, da dette gjerne var før konfirmasjonsalder. Konfirmasjonsalderen varierte, men skjedde vanligvis i 14-/15-årsalderen.[104] Jeg vil med denne gruppa altså finne ut hvor mange som gikk ut i tjeneste før de nådde denne alderen. Den neste gruppa er de fra fjorten til nitten, og denne er valgt for å se hvor mange som ble rekruttert fra de var konfirmert til før de fylte tjue år. I følge Sølvi Sogner og Kari Telste var det først utover 1800-tallet at konfirmasjonsalderen begynte å bli den vanlige alderen for folk å dra hjemmefra for å stå på egne bein som tjenere[105], og jeg vil se om dette også gjaldt for Rindal, Surnadal og Meldal. Aldersgruppa 14-19 er dermed valgt for å se spennet fra konfirmasjonsalder til før man var fylt tjue. Videre har jeg inndelt 20-åra i to bolker, dernest aldersgruppa 30-35, og til slutt de over 36 år.

---

[101] Ibid: 38
[102] http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_b134.pdf, (aksessert 11.05.2017)
[103] Sogner og Telste 2012: 34
[104] Beatrice Moring, "Migration, Servanthood and Assimilation in a New Environment", i Fauve-Chamoux (red), 2004, s. 64; Michael Mitterauer, A history of youth, Oxford 1992, s. 69-70, s. 72-4: mener gjennomsnittsalderen for å forlate foreldrehjemmet er 13-16 år. Bridget Hill mener jenter vanligvis begynte som tjenere i 13-/14års-alderen. Dette gjaldt både hustjenere og tjenere på landet, Hill 1989, s.73, 131-32.
[105] Sogner og Telste 2012: 34

Tabell: Antall tjenere fordelt på aldersgrupper i Rindal 1801

Alder	Tallet på tjenere	Kvinner	Menn	Prosent av samla tjenertall
Alle	301	149	152	100%
→ 13	34	14	21	11%
14-19	54	22	32	18%
20-24	58	27	31	19%
25-29	47	22	25	16%
30-35	39	22	17	13%
Over 36	69	44	25	23%
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld i 1801. Digitalarkivet.no				

Tabell: Antall tjenere fordelt på aldersgrupper i Surnadal 1801

Alder	Tallet på tjenere	Kvinner	Menn	Prosent av samla tjenertall
Alle	356	184	172	100%
→ 13	31	15	16	9%
14-19	76	37	39	21%
20-24	85	39	46	24%
25-29	53	24	29	15%
30-35	51	26	25	14%
Over 36	60	43	17	17%
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld i 1801. Digitalarkivet.no				

Tabell: Antall tjenere fordelt på aldersgrupper i Meldal 1801

Alder	Tallet på tjenere	Kvinner	Menn	Prosent av samla tjenertall
Alle	302	182	120	100%
→ 13	26	11	15	8,5%
14-19	87	51	36	29%
20-24	90	56	34	30%
25-29	39	24	15	13%
30-35	25	12	13	8%
Over 36	35	28	7	11,5%

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Meldal prestegjeld i 1801. Digitalarkivet.no

Tabellene ovenfor viser en forholdsvis jevn aldersfordeling i både Rindal, Surnadal og Meldal i 1801. I alle prestegjelda var det størst andel i tjeneste fra de var 20-24, men som vi ser utgjorde denne gruppa en større del av det samlede tjenertallet i Surnadal og Meldal enn i Rindal. Dette på grunn av at det var en enda større andel eldre tjenere i Rindal enn i nabobygdene. Legger vi sammen de to aldersgruppene 14-19 og 20-24 år, ser vi likevel at prosentantallet var på 37% i Rindal, 45% i Surnadal og hele 59% i Meldal. I Evald Fredholms masteroppgave, viser han til at det i aldersgruppa 16-25 var 66% flere tjenestefolk enn det var i alderen 26-35.[106] Av de tre nabobygdene, var Meldal nærmest denne tendensen, da de hadde minst prosentandel tjenere over 25 år. Vi ser altså at det var en jevnere rekruttering ut fra alder i Surnadal og Rindal enn i Toten og Meldal, og dette kan tyde på at det var flere livstidstjenere på de to førstnevnte plassene. Dette kan igjen tyde på at Toten og Meldal kunne by på flere og mer varierte yrkesveier.

Ut i fra det litteraturen om tjenestefolk har vist, er det som forventa at mange ble rekruttert i alderen 14-25, da det å være ung og være tjener på mange måter var synonymt. I det førindustrielle samfunnet ble barn tidlig regna som arbeidsføre, og fram til de ble gamle nok til å gifte seg og danne egne hushold var det vanlig å gå i tjeneste for å klare seg selv, for dermed ikke å være en byrde for sine foreldre. Tjenerlønna var altfor liten til at en kunne danne sitt eget hushold, og for å kunne gifte seg og stifte familie måtte en ha utsikt til ei inntekt som kunne fø en familie, som da gjerne var et gårdsbruk, en husmannsplass, eller noe

[106] Fredholm 2015: 64

annet – for eksempel håndarbeid.[107] Et interessant aspekt ved Rindal er i så tilfelle at aldersgruppa "over 36" er den med størst oppslutning med 23%. I Surnadal og Meldal utgjorde denne gruppa henholdsvis 17% og 11,5%. Også dette kan tyde på at det var færre alternativer til tjenesteyrket i Surnadal og særlig Rindal enn det var i Meldal. Tjenerne var i utgangspunktet unge mennesker på vei inn i voksenverdenen, men særlig tallene i Rindal tilsier altså at voksenverdenen lot vente på seg. Det er nærliggende å tro at flere av de over 36 år endte opp som livstidstjenere, eller at de i alle fall var tjenere i en betydelig del av livet.

En annen oppsiktsvekkende observasjon vi finner ut fra tabellene, er at det i Rindal og Surnadal var så og si akkurat like mange gutter som jenter i tjeneste. Mens prosentandel tjenestegutter i Rindal og Surnadal var på henholdsvis over 50% og 48%, var den i Meldal på 40%. I Rindal finner vi at det var flere gutter enn jenter i alle alderskategoriene med unntak av de over 36 år. Grunnen til at de mannlige tjenerne var i mindretall når de ble godt voksne, var nok at de etter hvert som de ble eldre hadde bedre utsikter enn kvinnene til å få et alternativt arbeid – langt på vei uavhengig av om de gifta seg. For gutter og menn var det mer aktuelt å slutte som tjenere og skaffe seg en annen levemåte, så fremt det lot seg gjøre.[108] Dette gav både bedre inntekt og en mer selvstendig stilling. Dette kunne være tradisjonelle yrker som for eksempel husmann eller leilending, men også som soldat, fisker, gruvearbeider etc.. Selv om menn nok hadde bedre utsikter enn kvinner til andre levemåter, var likevel de eldste mannlige tjenerne i Rindal langt eldre enn de eldste kvinnene. De eldste kvinnelige tjenerne i Rindal var Gjertrud Johansdatter i Aune og Mali Olsdatter på Stomprød, som begge var 55 år, mens de eldste mennene var tre karer på 67 år. I Surnadal var eldste kvinnelige tjener 61 år og eldste mannlige 57 år, mens tilsvarende tall i Meldal var på henholdsvis 60 år og 45 år. Vi ser altså at Rindal blant annet hadde tre mannlige tjenere som var 22 år eldre enn den eldste tjeneren i Meldal.

Tjenere fordelt på gårder

Tabellen nedenfor viser hvor mange gårder i Rindal som hadde tjenere, og hvordan tjenerne var fordelt. Jeg har i disse tabellene valgt å utelate husmenn, da det kun var et fåtall av de som hadde tjenere. I Rindal var det for eksempel kun ni av i alt 111 husmenn som hadde tjenere. Husmenn med tjenere forekom altså bare unntaksvis. De som er inkludert i tabellene nedenfor

[107] Sogner og Telste 2012: 12
[108] Ibid: 32

er min definisjon av gårdbrukere: alle odelsbønder, leilendinger og enkefolk samt kårfolk. Denne tabellen er ment å vise hvor mange tjenere det var vanlig å ha på gårdene hvor det var tjenere, men jeg har også valgt å inkludere de gårdene hvor det ikke var tjenestefolk i arbeid, til sammenligning. I Rindal, Surnadal og Meldal var det nemlig henholdsvis 18, 27 og 48 gårdsbruk hvor ingen ble oppført med tjenere hos seg. Ut i fra folketellinga og matrikkelen har jeg ikke funnet noe som tilsier at det var de minste brukene som ikke hadde tjenere hos seg. Et gjentakende fenomen hos de gårdene uten tjenere var derimot at de ofte hadde barn, og eventuelle svigerbarn og/eller losjerende, boende hos seg. Det varierer om barna står oppført som boende eller arbeidende på gårdene, men det er nærliggende å tro at de aller fleste som bodde hjemme hjalp til med gårdsarbeidet.

Ut i fra tabellen over Rindal, kan vi se at det var flest gårder – 31 - med én tjener og nest flest - 25 - med tre tjenere. Ingen gårder hadde mer enn seks tjenere. Selv om Rindal hørte til Surnadal prestegjeld, ser vi at tjenerfordelinga var veldig ulik i de to områdene. Mens Rindal hadde flest gårder med én tjener, var situasjonen en helt annen i Surnadal. Her var det mer vanlig å ha både to, null, tre og fire tjenere enn å ha én tjener. I tillegg hadde Surnadal, i motsetning til Rindal, bruk med både sju, åtte, ni og ti tjenere. Dette indikerer at Surnadal hadde flere store bruk enn Rindal. Gården i Surnadal med flest tjenere – 10 stykker – var Øye prestegård. Det var ikke uvanlig at prestegårdene hadde flere tjenere enn andre gårder. I Fredholms masteroppgave over tjenestefolk på Toten, viser han for eksempel til at gården med flest tjenere der – 17 stykker – var Toten prestegård.[109]

Antall tjenere per gård i Rindal i 1801

Antall tjenere	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
Antall gårder	18	31	23	25	12	10	7	0
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld (Rindal anneks) 1801. Digitalarkivet.no								

[109] Fredholm 2015: 86

Antall tjenere per gård i Surnadal i 1801

Antall tjenere	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
Antall gårder	27	14	31	22	16	10	6	1	2	2	1
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld 1801. Digitalarkivet.no											

I Surnadal var seks av åtte tjenere fordelt hos seks ulike husmenn med jord. Folketellinga viser også ett tilfelle hvor én husmann med jord hadde to tjenere hos seg. I likhet med både Surnadal og Toten, var gården med flest tjenere i Meldal en prestegård, hvor de hadde ni tjenere. Dette var Grøtte prestegård. I Meldal var det, som i Rindal, mest vanlig å ha én tjener. Det nest mest vanlige var, i likhet med Surnadal, å ha null tjenere. Vi kan likevel se at 108 av de 116 gårdene som står oppført med tjenere i Meldal enten hadde én, to eller tre tjenere. Dette utgjør en prosentandel på 93%. Gården med nest flest tjenere i Meldal var Syrstad med sine sju. Husbonden var Nicolai Christian Krog, som under kategorien ”yrke” står benevnt som ”Afskediget sorenskriver med 300 rd. pens.”

Som nevnt ovenfor var det ikke alle gårdsbruk som ble oppført med tjenere, men disse utgjorde likevel et mindretall. I Rindal og Surnadal ble henholdsvis 14% og 20% av alle gårdsbruk oppført uten tjenere hos seg. I Meldal og Toten var tilsvarende tall 31% og 27%.[110] Dette viser at en betydelig større andel av gårdene i Rindal og Surnadal hadde tjenere enn Toten og særlig Meldal. Også dette kan dermed tyde på at det var flere alternative yrker i Toten og Meldal i 180l. En annen forklaring kan være at gårdbrukerne i Toten og Meldal ikke hadde like store behov for tjenere, men jeg har ikke funnet noe som tilsier dette.

Antall tjenere per gård i Meldal i 1801

Antall tjenere	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**
Antall gårder	48	54	30	24	3	1	2	1	0	1
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Meldal prestegjeld 1801. Digitalarkivet.no										

Hvis vi ser på tabellene fra tjenestefolkets perspektiv, og ikke gårdenes, ser vi at det i alle tre bygdene var flest i tjeneste på gårder som hadde tre tjenere. I Rindal var 75 i tjeneste på gårder med tre tjenere, i Surnadal 64 og i Meldal 72. Nest flest tjenere var riktig nok ulikt

[110] Ibid: 86

plassert i de tre bygdene, da gårder med fem tjenere, tilsammen 50, var nest mest vanlig i Rindal, mens gårdene med fire tjenere, 64, var vanligst i Surnadal. I Meldal var nest flest tjenere fordelt på gårder med to tjenere, hvor totalen var på 60.

For å finne ut hvor mange tjenere bøndene hadde i gjennomsnitt, har jeg delt antall tjenere per gårdsbruk med antall gårder. Jeg har derfor utelatt de tjenerne som var hos husmenn. De gårdsbrukene som ikke hadde tjenere hos seg er heller ikke tatt med beregningene, da hensikten med disse utregningene er å belyse de gårdene hvor det faktisk var tjenere i arbeid. Gjennomsnittstallet på tjenere per gård var i 1801 på 2,7 tjenere i Rindal, 3,3 i Surnadal og 2,0 i Meldal. På Toten hadde de i snitt 2,2 tjenere per gård.[111] Dersom gårdene som ikke står oppført med tjenere likevel blir inkludert i gjennomsnittsberegningene, blir disse tallene noe lavere - 2,3 i Rindal, 2,6 i Surnadal og 1,4 i Meldal.

Antall tjenere i alderen 14-35 år

I tabellene nedenfor ser vi hvor stor del av befolkninga i alderen 14-35 år som virket som tjenestefolk. Det er imidlertid, som tidligere nevnt, knytta en viss usikkerhet til opplysningene om nøyaktig alder i folketellingene.[112] I Rindal var 66% av alle tjenere i alderen 14-35 år, og tilsvarende tall for Surnadal og Meldal var henholdsvis 74% og 79%. På grunn av at størst andel av befolkninga var tjenestefolk i denne aldersgruppa, har jeg valgt å lage tabeller som viser hvor stor del av innbyggerne som tok tjeneste. Tabellene over de tre bygdene er altså delt inn i aldersgrupper, og de viser ikke hvert enkelt årskull. Jeg har derfor gått inn i folketellingene for å se i hvilke alderstrinn man finner størst prosentandel tjenere i forhold til kullet, for å dermed finne ut i hvilken grad de ulike aldersgruppene ble rekruttert. Ved å gjøre dette ser man at 36% av alle i alderen 14-35 i Rindal var tjenestefolk, men at det varierte stort fra årskull til årskull og fra kjønn til kjønn hvor mange som var ute i tjeneste. Mens for eksempel bare 10% av Rindals ti 16-årige jenter står oppført som tjenestefolk i folketellinga, er prosentandelen hos de ni guttene på samme alder på hele 56%. De andre årskulla hvor over 50% er ute i tjeneste gjelder for jentene: 22- og 24-åringene, og hos guttene: 16-, 19-, 22-, 24, 26- og 31-åringene. Det faktum at over halvparten av menn i Rindal på 31 år arbeidet som tjenestefolk forsterker inntrykket av at det var vanskelig å få tatt over en gård eller bli husmann. Vi ser ut i fra tabellen at størst prosentandel, 45%, var ute i tjeneste i alderen 20-24,

[111] Ibid: 84
[112] Thorvaldsen 1996: 69

mens minst prosentandel, 26%, var tjenere i aldersgruppa 30-35. Det faktum at vi finner minst prosentandel tjenere i gruppa 30-35, er som forventet, da man gjerne hadde gifta seg og/eller tatt over en gård eller plass når man kom opp i denne alderen.

Rindal:

	Jenter		Gutter		Begge kjønn	
Alder	**Antall tjenere**	**Antall totalt**	**Antall tjenere**	**Antall totalt**	**Prosent tjenere**	**Antall tjenere**
14-35	93	259	103	288	36%	198
14-19	22	71	32	82	36%	54
20-24	27	51	31	70	45%	58
25-29	22	54	25	68	39%	47
30-35	22	83	17	68	26%	39

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld (Rindal annex) i 1801. Digitalarkivet.no

Surnadal:

	Jenter		Gutter		Begge kjønn	
Alder	**Antall tjenere**	**Antall totalt**	**Antall tjenere**	**Antall totalt**	**Prosent tjenere**	**Totalt**
14-35	126	320	139	311	42%	265
14-19	37	94	39	85	42%	76
20-24	39	75	46	85	53%	85
25-29	24	66	29	67	40%	53
30-35	26	85	25	74	32%	51

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld i 1801. Digitalarkivet.no

Meldal:

	Jenter		Gutter		Begge kjønn	
Alder	**Antall tjenere**	**Antall totalt**	**Antall tjenere**	**Antall totalt**	**Prosent tjenere**	**Totalt**
14-35	143	424	98	402	28%	241
14-19	51	131	36	114	36%	87
20-24	56	97	34	111	43%	90
25-29	24	79	15	80	25%	39
30-35	12	117	13	97	12%	25
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Meldal prestegjeld i 1801. Digitalarkivet.no						

Tabellene viser at både Rindal og Surnadal hadde flere menn enn kvinner i tjeneste i alderen 14-29 år, mens det i Meldal var en overvekt av kvinner. En annen likhet med Rindal og Surnadal var at henholdsvis 26% og 32% av alle mellom 30-35 var tjenere, mens tilsvarende tall i Meldal kun var 12%. Videre ser vi at Surnadal hadde størst prosentdel ute i tjeneste i alderen 14-35 med 42%, etterfulgt av Rindal med 36% og Meldal med 27%. Videre finner vi at størst prosentandel i tjeneste, var i alderen 20-24 i alle bygdene, og mer enn halvparten av denne aldersgruppa i Surnadal, var altså tjenere. I Surnadal var halvparten eller mer av alle jentene på 15, 20, 21, 23, 24 og 25 år tjenere, og blant 25-åringene var hele ni av elleve tjenere, noe som utgjør en prosentandel på hele 82%. Ser vi på guttene var minimum halvparten tjenere blant 16-, 17-, 19-, 20-, 22-, 24-, 27- og 32-åringene tjenere. Sammenligner vi med Rindal ser vi at Surnadal hadde større prosentandel tjenere i alle alderskategoriene bortsett fra 25-29, hvor det kun skilte 1%.

Meldal var altså den bygda hvor minst prosentandel, 28%, i alderen 14-35 var ute i tjeneste. Dette illustreres blant annet ved jentene på 16 år, hvor bare én av 23, var tjenere. Mens Rindal og Surnadal hadde henholdsvis åtte og fjorten alderskull hvor minimum 50% var tjenere, er det bare ett kull hvor dette var tilfelle i Meldal. Dette gjaldt jentene på 19 år, hvor sytten av 28 tok tjeneste. Meldal hadde mindre prosentandel ute i tjeneste enn de to nabobygdene i samtlige alderskategorier, men folketellingene sier lite om hva de som ikke var tjenere drev med. Som regel står de kun oppnevnt som ”børn”, og det er derfor uvisst hva de tok seg til. Selv om det dermed er usikkerhet knytta til hva de som ikke var tjenere drev med, kan også

disse funnene indikere at Meldal i 1801 var et bygdesamfunn med flere yrkesalternativer enn Rindal og Surnadal.

Hvilke gårder hadde tjenestefolk i Rindal?

På en av gårdene i Aune hadde de seks tjenere samt tre barn på henholdsvis to, fjorten og femten år. De på fjorten og femten var døtre, mens tjenerfordelinga var fire jenter og to gutter i alderen 15-58 år. Det faktum at husbonden, Ole Johnsen og hans kone, Ingeborg Olsdatter, hadde to døtre i tjenestealder samt seks tjenere henta utenfra, kan tyde på at gården var en av de største i bygda. Som tabellen ovenfor viser, var det ingen gårder i bygda med mer enn seks tjenere, men på denne gården i Aune er det naturlig å tenke seg at de i praksis kanskje hadde åtte tjenere. På gården Øyen Nedre finner vi ett bruk, som bestyres av leilending John Endresen. Hans to tjenere er også hans halvbrødre. En leilending på Holten, Engebreth Syversen, har også sine søstre som tjenestefolk. Leilending vil si at man leide skyldsatt jord av en jordeier. Leilendingene og selveierne hadde relativt lik status i bygdesamfunnet, og var på mange områder likestilt både når det gjaldt rettigheter og plikter.[113] I følge folketellinga var det flere leilendinger enn selveiere som hadde søsken som tjenestefolk i Rindal, og dette kan kanskje ha hatt noe med at de var rimeligere enn folk utenfor familie. Et annet pluss var nok at gårdbrukeren i større grad visste hva han fikk når han valgte tjenestefolk han hadde kjennskap til, samt at gårdbrukeren sørga for familien. Det kan også tenkes at det var en trygghet for tjenernes foreldre at de hadde kjennskap til folket og plassen barna tok tjeneste hos.

Folketellinga viser også flere eksempler på odelsbønder som hadde nær slekt som tjenestefolk. Hos en odelsbonde på Trønsdal er for eksempel fem av hans søsken oppført som tjenere. Vi ser også flere tilfeller hvor både enker og enkemenn hadde tjenere, deriblant en enkemann på Trønsdal med to tjenere og ei enke i Løfald med fire tjenere. Hos odelsbonde Ole Eriksen i Ingebrigtsli, er det ingen tjenere oppført, men av hans fem barn har han en sønn på 12 og ei datter på 18 år. I Halgunset ser vi en odelsbonde oppført med én tjener, samt seks døtre på 4, 8, 11, 14, 17 og 19 år. Ut i fra alder skulle man tro at flere av disse barna var godt skikket til å gjøre jobben som tjenestefolk gjorde. De står imidlertid oppført kun som ”Deres børn” og altså ikke som tjenere. På den nevnte gården på Halgunset hadde de én tjenestedreng – Ole på 20 år. Det faktum at den eneste innleide tjeneren var en gutt, forsterker inntrykket av

[113] Sølvi Sogner: *Aschehoug Norgeshistorie. 6 Krig og fred 1660-1780*, Oslo 1996: 183

at de seks døtrene hjalp til som tjenere. Som vi har vært inne på, hadde tjenestegutter til dels ulike oppgaver enn tjenestepiker, og derfor var gjerne begge kjønn representert på de fleste gårder av en viss størrelse. På gården Lysevold var odelsbondens bror oppført som tjenestegutt, og de to barna på sju og tolv står kun oppført som "deres børn" – ikke som tjenere. Vi finner også eksempler på et kårpar i Halgunset med to tjenere. På Haugen viser folketellinga et odelspar på 55 og 46 år uten verken tjenere eller barn. Dette er ett av få tilfeller hvor en odelsbonde verken står oppført med barn eller tjenere, men årsaken til dette står ikke nevnt. Ut i fra 1838-matrikkelen virker dette å ha vært en gjennomsnittlig gård, da de betalte 3 daler i skyld.[114] Det fremkommer uansett tydelig at bønder i både Rindal, Surnadal og Meldal med barn i tjenestealder, i stor grad står oppført med få eller ingen tjenere. Dette er en såpass konsekvent tendens at det må bety at barna gjorde arbeidsoppgaver som ellers ble utført av tjenestefolk. Vi vet riktig nok ikke hvor konsekvent telleren av folketellinga var da opplysningene ble samlet inn, og vi kan derfor ikke slå fast hva barna på gårdene gjorde kontra de som ble oppført som tjenestefolk. Det var nok imidlertid store forskjeller på å være tjenestefolk på hjemgården sammenligna med å flytte til en annen plass for å ta tjeneste.

Vi har nå sett at både enker, enkemenn, odelsbønder og leilendinger hadde tjenere i 1801. Tellinga viser også noen få eksempler på husmenn som hadde tjenere. Dette var riktig nok husmenn med jord, og eksempler på dette finner vi blant annet på Løfald og i Grønlien. Husmannen i Løfald, Ejner Anderssen, hadde to tjenere og ingen barn. Han også står oppført som hestehandler, og det er godt mulig at dette gjorde at han var bedre bemidlet enn andre husmenn. Også i Toten har Fredholm funnet noen få eksempler hvor husmenn hadde tjenere hos seg. Disse var enten gamle enkemenn eller håndverkere.[115] Her står det imidlertid ikke presisert om husmennene var med eller uten jord. Husmenn med jord levde nok i stor grad av det de høstet på plassene sine, men hadde som regel andre inntektskilder utenom. Når det gjelder husmenn uten jord, var de avhengige av inntekt ved siden av. Denne inntektskilden ved siden av står imidlertid sjelden nevnt i 1801-tellinga, og alt som står er nesten utelukkende "husmann med jord" eller "husmann uten jord". I Grønli og Røen i Rindal ser man også ett husmannspar med jord som hadde én tjener, og ingen barn. Tjenestedrengen i Grønli var ti år, og tjenestepika i Røen elleve. På grunn av deres unge alder, var nok disse rimeligere enn eldre tjenere. Med tanke på lønn var det dessuten variasjoner i hva tjenerne ble

[114] RA, 1838-matrikkelen (publikasjon)* Surendals Thinglag, 1838:. 151
[115] Fredholm 2015: 88

tilbudt. Som vi tidligere har sett, tjente i utgangspunktet gutter bedre enn jenter både i Rindal og resten av landet forøvrig, men det fantes også tjenere som bare hadde kost og losji som betaling – ikke lønn. Sogner og Telste hevder at dette gjerne var unge barnetjenere, som ofte kom fra fattige familier, og tok tjeneste hos husbondsfolk med dårlig råd.[116]

Giftemål

1801-tellinga viser, som nevnt i innledninga, hvem som var gift. Tellinga i 1865 var imidlertid mer konsekvent, da sivilstatus på samtlige innbyggere ble oppført. For 1801 står de aller fleste oppført uten at sivilstatus står presisert, men jeg har gått ut fra at de hvor dette ikke er benevnt, var ugifte. Tellinga viser at det i hele Surnadal prestegjeld var kun fem tjenere som var eller hadde vært gift. To av de gifte tjenerne i Surnadal var gift med hverandre, og de tjente på samme gård. Dette gjaldt Arne Olsen på 23 år og Randi Olsdatter på 26 år, som tjente på Glærum. De står ikke oppført med barn boende i husholdet. De tre andre tjenerne som ikke var ugift var enker, og ingen av disse står oppført med egne barn boende hos seg. Dette betyr at de enten av barnløse, eller at de hadde barn som var voksne eller bodde i et annet hushold. Et annet interessant funn er at ingen av de fem tjenerne som enten var, eller hadde vært, gift bodde innenfor Rindal anneks. Av alle de 301 som tjente i Rindal anneks var altså samtlige ugift.

I Meldal ser vi de samme tendensene som i Surnadal prestegjeld, hvor bare fire av bygdas 302 tjenerne står oppført som enten gift eller enke. Av disse fire var det ei enke, én enkemann, to gifte menn og ei gift dame. I likhet med Surnadal, var to av de gifte tjenerne, Halvar Knudsen på 33 år og Marithe Guttormsdatter på 31 år, gift med hverandre. Disse to var forøvrig i tjeneste på den gården i Meldal som med sine ni hadde flest tjenere; Grøtte prestegård. Ingen av de fem tjenerne i Meldal som enten var gift eller enker, hadde egne barn boende hos seg. Også på Toten var svært få av tjenerne gifte, og andelen der var på nivå med Rindal, Surnadal og Meldal.[117]

Gårdbrukere og husmenn

Som vi var inne på i forrige kapittel, hang husmannsvesenet nøye sammen med tjenesteyrket. Så fremt man ikke fikk ta over en gård, var det å bli husmann et av de mest aktuelle, og et av

[116] Sogner og Telste 2012: 20
[117] Fredholm 2015: 77, 78

få alternativer til tjenesteyrket. På grunn av den tette sammenhengen mellom disse to yrkene, har jeg derfor regnet ut hvor mange, samt alderen på de husmennene som var registrert i Rindal, Surnadal og Meldal i 1801. Jeg har også tatt med antall gårdbrukere i tabellene, og her har jeg regnet med både odelsbønder og leilendinger. Dette for å se hvordan fordelinga var mellom gårdbrukere, husmenn og tidligere i kapittelet: tjenestefolk.

Tabellene nedenfor viser at det kun var to odelsbønder i Surnadal Prestegjeld som var i kategorien 15-24 år. Begge disse bodde i Rindal, og var 18 og 20 år. Når det gjelder gårdbrukere dreide dette i all hovedsak om odelsbønder, som innenfor hele Surnadal prestegjeld, inkludert Rindal, var 159 i tallet, og leilendinger, som var 84 stykker samt enker og enkemann som var husbønder. Yngste leilendingene man finner i prestegjeldet var 30 år, og disse tre bodde i Rindal anneks. Det fremkommer tydelig at det var et høyt alderssnitt både på odelsbønder og leilendinger. Jeg har også inkludert en gårdsbestyrer på 40+ i Surnadal, samt fem enker som styrte gården sin.

Definisjonen min på gårdbrukere er, i tabellene nedenfor, enten en som eier og dyrker jord eller en som leier jorda på langtidskontrakt. Ut i fra folketellingene er det imidlertid flere tilfeller hvor det er vanskelig å vite hvilke(n) rolle(r) folk har på gårdene. Gårdbrukerne i Surnadal prestegjeld ble dessuten ikke oppført konsekvent, da man i tillegg til ”leilending” og ”odelsbonde” også finner benevnelser som ”hsbonde”, ”huusbonde” og ”grdbruker”. Jeg har derfor måtte bruke skjønn når jeg har regna ut antallet gårdbrukere i Surnadal prestegjeld. I Meldal har det vært enklere å få oversikt, da alle gårdbrukerne står oppført som ”gaardbeboer” under ”stilling og stand”. I tilfeller hvor to eller flere delte gården mellom seg, har jeg regna med alle de som var med og delte.

Rindal:

Aldersgruppe	15-24	25-29	30-35	36-39	40+	Alle aldre
Gårdbrukere totalt	3	2	20	14	87	126
Husmenn totalt	1	3	15	12	80	111
Husmenn m/ jord	1	1	11	11	68	92
Husmenn u/ jord	0	2	4	1	12	19
Gårdbrukere og husmenn totalt	4	5	35	26	167	237

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld 1801. Digitalarkivet.no

Surnadal:

Aldersgruppe	15-24	25-29	30-35	36-39	40+	Alle aldre
Gårdbrukere totalt	0	3	15	10	104	132
Husmenn totalt	0	4	12	17	101	134
Husmenn m/ jord	0	4	11	15	91	121
Husmenn u/ jord	0	0	1	2	10	13
Gårdbrukere og husmenn totalt	0	7	27	27	203	266

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld 1801. Digitalarkivet.no

Meldal:

Aldersgruppe	15-24	25-29	30-35	36-39	40+	Alle aldre
Gårdbrukere totalt	2	5	24	21	112	164
Husmenn totalt	1	11	26	28	137	203
Husmenn m/ jord	1	11	26	28	132	198
Husmenn u/ jord	0	0	0	0	5	5
Gårdbrukere og husmenn totalt	3	16	50	49	249	367

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Meldal prestegjeld 1801. Digitalarkivet.no

Som den første tabellen viser, var det altså registrert 111 husmenn i Rindals annex i 1801, hvorav 92 var med jord, og 19 uten jord. En jordløs husmann var en husmann som levde i en liten stue uten jord ved siden av, hvor bonden eide grunnen stua sto på. Det var imidlertid lokale variasjoner hvor vidt husmannen eller bonden eide huset. Folkepresset utover århundret førte til at gruppa jordløse husmenn vokste sterkt i landet, og 1865-tellinga vil vise om dette også gjaldt for Rindal og de to nabobygdene. Tabellen viser samtidig at den store majoriteten av husmenn var over 40 år, og at bare 3,6% av husmennene var under 30 år. Tabellen forteller også at det i Rindal var like mange husmenn uten jord under 30 år, som husmenn med jord. Dette står i kontrast til nabobygdene Surnadal og Meldal, hvor husmenn under 30 år med jord utgjorde 100% av alle husmenn. Det er ellers verd å bemerke den store andelen husmenn kontra gårdbrukerne i alle tre bygdene, og da særlig Meldal, hvor det faktisk var flere husmenn enn gårdbrukere.

Det faktum at antall husmenn over 36 år i Rindal, Surnadal og Meldal utgjorde henholdsvis 72%, 88% og 81% av totalen, forteller at det må ha vært vanskelig for yngre menn å bli husmenn. Man kan derfor ikke se på det å bli husmann som et reelt yrkesalternativ til å ta tjeneste, og man måtte i så fall ha stor tålmodighet, da tabellen altså vitner om at det var svært få som ble husmenn før godt oppi trettiåra. Det faktum at omtrent 1/4 av tjenerne i Rindal var over 36 år forsterker dette inntrykket. Dette la nok til rette for at mange tjenere endte opp som livstidstjenere, eventuelt at de var tjenere i en betydelig del av livet. Som nevnt tidligere, finner man i folketellinga også eksempler på husmenn med tjenere. I Surnadal var det åtte husmenn som hadde én tjener boende hos seg. Tellinga viser også ett tilfelle hvor én husmann med jord hadde to tjenere hos seg. I Meldal var situasjonen ganske lik, da det var ti husmenn som hadde én tjener, og én husmann med to tjenere. Dette var 77-årige Ole Fridriksen på gården Hilstad, som hadde én mannlig tjener på 23 år samt ei pike på ti år.

Flere av husmennene står dessuten oppført med andre yrker, derav flere som gruvearbeidere. Ut i fra folketellinga var det i alt 59 som arbeidet i gruva i 1801, og av disse bodde 40 av dem på husmannsplasser i nærheten av Løkken.[118] Om vi sammenligner dette tallet med antall tjenestedrenger i Meldal på samme tidspunkt, som vi har sett var 120, ser vi at det var omlag dobbelt så mange tjenestedrenger som gruvearbeidere. Folketellinga viser at gjennomsnittsalderen på gruvearbeiderne var betraktelig høyere enn blant tjenestefolket, så ut

[118] Bøhmer 1972: 69

i fra folketellinga virker det dermed ikke heller som gruvearbeid var et reelt alternativ for tjenerne. Det må her presiseres at gruvearbeid nok for mange var ett av flere arbeid, og at det dermed ikke ble notert i tellinga. Det samme kan ha skjedd blant fiskere i Surnadal, som vi tidligere har vært inne på, er den eneste av de tre kommunene som har kystlinje. Det er derfor nærliggende å tro at fiske var ei viktig tilleggsnæring i Surnadal, på samme måte som gruvedrifta var for Meldal. Dette gjenspeiles imidlertid ikke i folketellinga, da kun ni menn står oppført som fiskere i 1801. Alderen på fiskerne spant seg fra 25 til 50 år, og bare to var under 30. Det er imidlertid meget sannsynlig at langt flere enn disse ni drev med fiske, men at dette var ett av flere yrker. Mine observasjoner stemmer her godt overens med boka "faktisk talt – statistikkens historie i Norge". Her kommer det, som tidligere nevnt, frem at om for eksempel en liten, selveiende bonde i all hovedsak drev med fiske, ble han likevel oppført som bonde, da det var dette som ga han politiske rettigheter. En fisker kunne altså ikke ha stemmerett ved å bare være fisker. Der var derfor først og fremst eiendomsløse personer som endte opp som fiskere i folketellingene.[119]

Avslutning

I dette kapittelet har vi, i lys av 1801-tellinga, sammenligna de tre nabobygdene Rindal, Surnadal og Meldal med hverandre. Det samlede tjenertallet var 301 for Rindal, 356 i Surnadal og 302 i Meldal. Dette innebærer at 18% av alle innbyggerne i både Rindal og Surnadal var tjenere, mens 13%[120] var det i Meldal. I Østre Toten var tilsvarende tall kun 9%[121], og på landsbasis 11%.[122] Vi har sett at det å ta tjeneste var et arbeid av meget stort omfang, og at blant de i aldersgruppa 14-35 år i Rindal, Surnadal og Meldal, så var henholdsvis 36%, 28% og 48% ute i tjeneste. Vi har også sett at tjenerne ble rekruttert blant nær sagt alle aldersgrupper, med størst andel i alderen 20-24. Denne gruppa utgjorde en større del av det samlede tjenertallet i Meldal enn i Surnadal og særlig Rindal, hvor tendensen var at flere over 36 år tok tjeneste. Det å arbeide som tjenestefolk var altså i større grad forbeholdt yngre i Meldal enn det var i Rindal og Surnadal. Dette indikerer altså på at det var flere livstidstjenere i de to sistnevnte bygdene, og særlig i Rindal. Ved å legge sammen de to

[119] Einar Lie og Hege Roll-Hansen. *Faktisk talt - statistikkens historie i Norge,* Oslo 2001: 78
[120] Mine utregninger fra digitalarkivet. 4261 innbyggere inkludert Rennebu - 2380 innbyggere uten Rennebu
[121] Fredholm 2015: 27
[122] Kilde: http://www.ssb.no/a/histstat/tabeller/3-1.html (aksessert 12.11.2017)
Strand 1995: 35

aldersgruppene 14-19 og 20-24 år, illustreres dette ytterligere ved at prosentantallet i Rindal var på 37%, i Surnadal 45% og i Meldal på hele 59%.

Videre har vi sett eksempler på at nær sagt alle typer bruk hadde tjenere hos seg. Som antatt, var selveiende bønder de som stort sett hadde flest tjenere, men også leilendinger, kårfolk, enker, enkemenn og til og med husmenn hadde tjenere, selv om det hos sistnevnte gruppe forekom unntaksvis. På den andre siden har vi sett at mange bruk ikke ble oppført med tjenere, og også her er det vanskelig å finne en fellesnevner til årsaken. Dette gjaldt særlig Meldal, hvor omkring 30% av gårdbrukerne var uten. Dette var betydelig høyere andel enn i Rindal og Surnadal, og kan derfor indikere at det i Meldal var enda flere alternativer til å ta tjeneste. På gårdene uten tjenere bodde det som oftest sønner og/eller døtre i arbeidsfør alder, samt eventuelle svigerbarn og/eller losjerende. Det varierer om barna står oppført som boende eller arbeidende på gårdene, men en skulle tro at de aller fleste som bodde hjemme hjalp til med gårdsarbeidet.

Når det kommer til sivilstatus, viser det seg at det til sammen blant de 959 tjenerne i Rindal, Surnadal og Meldal, var kun ni som enten var gift eller enker. Dette innebærer at 94% av alle tjenerne i de tre bygdene var ugifte. Av de 302 tjenerne i Rindal var samtlige ugifte. Også i Toten var det lignende tendenser, da 98% av tjenerne var ugifte.[123] Disse tallene stemmer godt overens med det litteraturen om tjenestefolk har vist; nemlig at det å være tjener nærmest var synonymt med å være ugift.[124]

Avslutningsvis har vi sett at Rindal hadde størst prosentandel jordløse husmenn. Blant alle husmenn i Rindal var 15% uten jord, mens tilsvarende tall i Surnadal var 10%, og i Meldal kun 4%. Helt til slutt har vi sett at gjennomsnittsalderen på gårdbrukere og husmenn i alle de tre nabobygdene var høy, hvor blant annet husmenn over 36 år i Rindal, Surnadal og Meldal utgjorde henholdsvis 72%, 88% og 81% av totalen. Tilsvarende tall for gårdbrukerne var 80%, 86% og 81%. Dette indikerer at verken det å bli husmann eller gårdbruker var reelle alternativ til å ta tjeneste. I alle fall ikke før man ble godt voksen. Dette førte igjen til at man kunne ende opp som livstidstjenere. Som vi har sett, virket dette særlig å være tilfelle i Rindal og Surnadal, hvor henholdsvis 23% og 17% av alle tjenerne var over 36 år. Meldal, og særlig

[123] Fredholm 2015: 27, 78
[124] Sogner og Telste 2012: 34

Toten, hadde til sammenligning betraktelig færre andel tjenere over 36 år, og dette tyder på at tjenesteinstitusjonen i større grad var et livsløpsfenomen i disse bygdesamfunnene.

Kapittel 4: Tjenere i Rindal, Surnadal og Meldal i 1865

Innledning

I dette kapittelet vil jeg, basert på 1865-tellinga, sammenligne de tre nabobygdene Rindal, Surnadal og Meldal. I dette kapittelet vil jeg i stor grad benytta meg av de samme tabellene og informasjon som i forrige kapittel, for å i neste kapittel kunne sammenligne mine funn fra 1801- og 1865-tellinga. Jeg har imidlertid lagt til noe mer informasjon i dette kapittelet, da tellinga i 1865 gir flere relevante opplysninger for min masteroppgave, enn 1801-tellinga. Dette gjelder først og fremst at fødestedet til hver enkelt innbygger står oppført. Grunnen til at jeg har har lagt vekt på fødested, er at jeg vil se på tjenestefolkets rekruttering. Jeg vil finne ut hvor tjenerne i Rindal, Surnadal og Meldal kom fra, og om det var store forskjeller på dette i de tre prestegjeldene. Jeg vil av samme årsak se hvor folk eventuelt dro for å ta tjeneste. Som tidligere nevnt, tyder mye på at det var flere yrkesalternativer til tjenesteyrket i Surnadal og Meldal enn tilfellet var i Rindal. Rekrutteringa innad i de tre bygdene vil gi en pekepinn på om dette stemmer, og eventuelt hvor store forskjeller det var. Spørsmål jeg vil forsøke å finne svar på i dette kapittelet blir i likhet med 1801-kapittelet:

- Hvor stor andel av befolkninga utgjorde tjenerne?
- Hvordan var kjønnsfordelinga blant tjenerne?
- Hvor gammel var tjenerne?
- Hvor mange gårder hadde tjenestefolk, og i hvilken grad varierte eventuelt dette, samt antallet tjenere?
- Finner vi eksempler på gifte tjenere?
- Var det å bli gårdbruker og husmann reelle alternativ til å ta tjeneste, og hvordan prega dette graden av livsløps- vs. livstidstjeneste?

I tillegg håper jeg 1865-tellinga kan gi meg svar på:

- Hvor kom tjenestefolket i Rindal, Surnadal og Meldal fra?
- Hvor vanlig var det å ta tjeneste utenbygds?

Tilleggsspørsmåla ovenfor vil bli tatt for seg i delkapittelet ”geografisk rekruttering”.

1865-folketellinga

Det ble, ved kongelig resolusjon av 11. oktober 1865, bestemt at det skulle gjennomføres en "almindelig Folketælling" natta melllom 31. desember og 1. januar 1866.[125] Mellom 1801 og 1865 hadde det vært holdt fem folketellinger, men tellinga i 1865 var den første siden 1801 som var nominativ. Næringsvei/yrke skulle angis så nøyaktig som mulig, og hadde man flere yrker, skulle det som for personen selv var viktigst føres opp.[126] I likhet med 1801-tellinga, skulle de som var fraværende fra sin bopel på tellingstidspunktet, telles der hvor de bodde. Unntak for dette var pasienter på sinnsykeanstalter, da de skulle føres opp på anstalten.[127] En annen likhet til 1801-tellinga, var at også denne tellinga ble gjennomført på trykte skjemaer og at alder ble ført som alder ved førstkommende fødselsdag. Selv om begge tellingene ble ført inn på trykte skjemaer, var 1865-tellinga mer detaljert, med flere rubrikker, som blant annet religiøs tilhørighet, psykiske og fysiske handikap samt husdyrhold og utsæd på gårdene.[128] I følge historiker Gunnar Thorvaldsen ble kvaliteten på innholdet i folketellingene bedra utover 1800-tallet, selv om heller ikke de var fri for feil.[129]

Et viktig tilskudd i 1865-oppføringa for min masteroppgave er, som nevnt i innledninga, at fødested står oppført. Det faktum at man kan se hvilket prestegjeld hver enkelt kom fra, gir et verdifullt innblikk med tanke på den geografiske rekrutteringa og mobiliteten i de forskjellige yrkene. Jeg får dermed se hvor mange som kom utenfra og bosatte seg i Rindal, Meldal og Surnadal samt til hvilke plasser tjenestefolket flytta, og hva de tok seg til. En annen forandring for denne tellinga var at mens tjenerne i 1801 ble oppført i familiestillings-kategorien, ble de i 1865 ført opp i kategorien "yrke". Det faktum at det å være tjenestefolk, på de 64 åra mellom folketellingene, gikk fra å å bli regna som en familiestilling til et yrke, kan tyde på at tjenestefolket fikk en endra status utover 1800-tallet. Endringa kan kanskje tyde på at tjenesteyrket mista litt av det paternalistiske preget, som innebærer et avhengighetsforhold mellom den overordnede og underordnede parten, der førstnevnte har et "faderlig" forhold til den andre. I dette tilfellet var gårdbrukeren den overordnede og tjenerne de underordnede. Yrkes-benevnelsen kan altså indikere at tjenestefolket, i større grad enn

[125] http://arkivverket.no/arkivverket/Digitalarkivet/Om-Digitalarkivet/Om-kjeldene/Folketellingen-1865, (aksessert 04.11.2017)
[126] Strand: 16
[127] Ibid: 15
[128] Stoa og Sandberg 2011: 79
[129] Thorvaldsen 1996: 70

tidligere, ble regna som arbeidstakere. Tjenerne utgjorde i 1865 12% av hele befolkinga i Rindal, og 10% i Surnadal og Meldal.

Antall tjenere fordelt på aldersgrupper

Rindal:

Alder	Tallet på tjenere	Kvinner	Menn	Prosent av samla tjenertall
Alle	318	163	155	100%
→ 13	8	2	6	2,5%
14-19	119	47	72	37%
20-24	88	54	34	27,5%
25-29	37	26	11	12%
30-35	34	19	15	11%
Over 36	32	17	15	10%

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Rindal prestegjeld i 1865. Digitalarkivet.no

Tabellen ovenfor viser, i likhet med tabellen for 1801, at det var nesten like mange menn som kvinner som tok tjeneste i Rindal – 51% kvinner og 49% menn. Dette tyder på at fordelinga mellom mannlige og kvinnelige tjenere var nokså lik i 1801 og 1865. Det faktum at flere nye næringer vokste frem utover 1800-tallet innebar at spriket mellom kvinner og menn i tjeneste, på landsbasis, stort sett økte fra 1801 til 1865, da gutter hadde lettere for å få seg annet arbeid. Dette førte, i følge Sogner og Telste, til at det på landsbasis nesten ikke var mannlige tjenere igjen i husholdet i andre halvdel av århundret.[130] Det ble dermed enda flere tjenestepiker enn –gutter utover 1800-tallet.[131] I Rindal var altså ikke dette tilfelle, og dette tyder på at Rindalssamfunnet var relativt statisk i disse åra, hvor de tradisjonelle næringene ble holdt i hevd. En årsak til dette kan ha vært at husdyrbruket i Rindal krevde mange gjetere, og at mange av disse var unge gutter.

De yngste tjenerne i Rindal var i følge 1865-folketellinga tolv år, og dette gjaldt en tjenestegutt og ei tjenestepike. I de aller fleste årskulla opp til 22 år var det flere tjenestegutter

[130] Sogner og Telste 2012: 131
[131] Ibid: 32

enn –piker, men 23-årskullet viser et brudd på denne trenden: av de 22 tjenerne på 23 år, var kun to av de menn. Dette gjaldt også for 24- og 25-årsklassen, hvor differansen var 13-3 i favør kvinner. Dette snur imidlertid igjen hos de på 31 år, da mennene her var i flertall – seks mannlige tjenere mot tre kvinnelige. Blant 34- og 35-åringene var det derimot kun kvinnelige tjenere, og disse var til sammen ti stykker. De store variasjonene fra årskull til årskull virker å være nokså tilfeldig, da det er vanskelig å tyde en klar sammenheng, og som tidligere nevnt er opplysningene om nøyaktig alder noe usikre. Trenden var likevel helt klar: Jo eldre aldersgruppene ble, desto større ble kvinneandelen.

Som tabellen ovenfor altså viser, var det flere menn enn kvinner i tjeneste i alle kategoriene opp til 20-24, og flere kvinner enn menn i alle kategoriene fra og med 20-24. Eldste tjener i Rindal i denne folketellinga var John Hansen på 67 år, som var én av tre tjenere over 60 år, mens eldste kvinne i tjeneste kun var 49 år. Det var henholdsvis 2685 og 3105 innbyggere i Rindal og Surnadal i 1865, men selv om Surnadal hadde 16% større folketall enn Rindal, hadde de bare fem flere tjenere– 323 mot 318.

Surnadal:

Alder	Tallet på tjenere	Kvinner	Menn	Prosent av samla tjenertall
Alle	323	205	118	100%
→ 13	7	5	2	2%
14-19	97	48	49	30%
20-24	96	68	28	30%
25-29	52	38	14	16%
30-35	31	19	12	10%
Over 36	40	27	13	12%

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld i 1865. Digitalarkivet.no

Jeg har i dette kapittelet valgt å telle med gjetere som tjenere, da flere av de som ble benevnt som gjetere i 1865-folketellinga også står oppført som tjenere. I 1801-tellinga ble ingen i de tre bygdene ført opp som gjetere. Det fremkommer tydelig at gjennomsnittsalderen på de som står oppført som gjetere, var lavere enn de som ble oppført som tjenere. Av de elleve gjeterguttene var ti av dem i alderen 13-18 år, mens én var 23 år. De eneste jentene som står oppført som gjetere er ”Gjæterpige” Ane Larsdatter og Ildri Sivertsdatter – begge femten år.

Mens vi i Rindal fant en likevekt mellom tjenestegutter og –piker, 49% mot 51%, var ikke dette tilfellet i Surnadal. Her utgjorde antall menn 37%, og kvinner 63%. Vi ser også at det i Surnadal var flere kvinner enn menn i alle alderskategoriene bortsett fra 14-19, hvor antall gutter forøvrig var nesten like mange – 48 mot 50.

Meldal:

Alder	Tallet på tjenere	Kvinner	Menn	Prosent av samla tjenertall
Alle	365	230	135	100%
→ 13	16	11	5	4,5%
14-19	111	57	54	30%
20-24	110	68	42	30%
25-29	61	43	18	17%
30-35	29	20	9	8%
Over 36	38	30	8	10,5%

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Meldal prestegjeld i 1865. Digitalarkivet.no

Meldal var den eneste av de tre bygdene hvor antall tjenestepiker var større enn antall tjenestegutter i alle alderskategoriene. Teller vi opp alle tjenerne ser vi også at det var akkurat like stor prosentandel menn og kvinner som i Surnadal – 37% menn og 63% kvinner. Der hvor vi har sett at Rindals tjenere utgjorde 12% av hele innbyggertallet, var andelen 10% i både Surnadal og Meldal. En tredje likhet mellom Surnadal og Meldal var at de yngste tjenerne i begge bygdene var jenter på elleve år. Ser man derimot på hvert enkelt alderstrinn i folketellinga, finner vi i alle bygdene eksempler på årskull hvor det var flere menn enn kvinner i tjeneste. I Surnadal og Meldal inntraff dette fenomenet hos de på 18 år – tretten menn mot åtte kvinner. Blant 19-, 29- og 32-åringene finner vi like mange mannlige tjenere som kvinnelige. Vi ser også et eksempel på to døtre på 27 år som står oppført som ”deres datter og tjener en deel af aaret”. Jeg har valgt å regne disse som tjenere, selv om de altså ikke tok tjeneste hele året. På gården Fossmo i Meldal viser tellinga et spesielt tilfelle hvor en 35-årig husmann uten jord, Hans Olsen, står oppført som tjener hos grunneieren sin. Dette er det eneste eksemplet jeg har funnet hvor noen står oppført som både husmann og tjenestefolk. Eldste kvinnelige tjener i Meldal var Marit Knutsdatter på 78 år, og eldste mann, Even Mikkelsen, på 72 år, som forøvrig var gift. Even Mikkelsens kone står imidlertid ikke nevnt, og jeg har ikke funnet ut hva hun het samt hvor og hva hun tok seg til.

Tjenere fordelt på gårder

I likhet med 1801-tellinga, var det heller ikke i 1865 alle gårdsbruk som ble oppført med tjenere. I Rindal, Surnadal og Meldal var det henholdsvis 48, 39 og 110 gårdsbruk hvor ingen ble oppført med tjenere hos seg. Dette tilsvarer at 70% av alle gårdsbruk i Rindal ble oppført med tjenere hos seg. I Surnadal og Meldal var tilsvarende tall 75% og 61%. Som i 1801-tellinga, hadde disse gårdbrukerne gjerne ett eller flere barn boende hos seg, som nok jobbet på gården, selv om dette ofte ikke står presisert. Man finner imidlertid eksempler på gårdbrukere som kun hadde kona boende hos seg. Dette gjaldt for eksempel Mikkel Mikkelsen på gården Kirkholt i Rindal. Heller ikke her har jeg funnet noe som tilsier at det var de minste gårdene som ikke hadde tjenere hos seg. Fredholm har, i motsetning til 1801-tellinga, ikke sett på hvor mange bruk som ikke hadde tjenere i 1865, og jeg har ikke funnet andre bygdesamfunn å sammenligne mine tall med.

Antall tjenere per gård i Rindal i 1865

Antall tjenere	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
Antall gårder	48	31	28	24	11	15	4	1
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Rindal prestegjeld 1865. Digitalarkivet.no								

I 1865 fantes det én gård i Rindal som hadde sju tjenere, og dette var Pedersli. I Surnadal hadde gården med flest tjenere ni stykker, fordelt på seks piker og tre drenger, og dette gjaldt gården ”Røv med Vindeldalen”. Vindeldalen, i dag kalt Vindøldalen, er en sidedal til Surnadal, og ligger på rundt 300 meter over havet. Dalen ble fra gammelt av flittig brukt til utmarksnæring.[132] Det faktum at guttene står oppført som ”tjenestedrenger”, skiller seg dessuten ut fra de fleste andre gutter som var ute i tjeneste, i form av benevnelsen. I folketellinga finner vi nemlig at langt flere står oppnevnt som ”tjenestekarl” og ”tjenestegut” enn ”tjenestedreng”. Om de ulike benevnelsene innebar ulike arbeidsoppgaver sier derimot ikke tellinga noe om, men dette er det lite grunn til å tro. Den mest naturlige årsaken er at tellerne ikke var konsekvent i benevnelsene. Gården i Surnadal som hadde flest tjenere i 1801 med ti stykker, var Øye prestegård, men her viser tellinga en halvering fra ti i 1801 til fem i 1865. Vi ser ellers at tjenerne var nokså likt fordelt i Rindal og Surnadal, hvor flest gårder hadde én tjener, nest flest med to tjenere og tredje flest med tre tjenere. I likhet med 1801-tabellene har jeg valgt å utelate husmenn i tabellene, da en husmannsplass hadde helt andre

[132] http://www.vindoldalen.no, (aksessert 03.11.2017)

forutsetninger enn en gård, noe som blant annet belyses ved at det var en liten andel av husmennene som hadde tjenestefolk.

Antall tjenere per gård i Surnadal i 1865

Antall tjenere	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**
Antall gårder	39	36	26	19	18	12	3	1	0	1
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld 1865. Digitalarkivet.no										

Som nevnt ovenfor, var kun 61% av gårdsbrukene i Meldal oppført med tjenere hos seg i 1865. Dette innebærer at 39% gårdene var uten tjener(e). I Rindal og Surnadal var tilsvarende tall henholdsvis 30% og 25%. Til sammenligning viste 1801-tellinga 14% i Rindal, 20% i Surnadal og 31% i Meldal. Andelen gårdsbruk uten tjenere hadde altså vokst i alle tre bygdene siden 1801, og da særlig i Rindal. Det faktum at antall gårder uten tjener(e) hadde vokst såpass mye i Rindal på de 64 åra kan ha med at hamskiftet hadde satt sitt preg ved at det etter hvert ble flere yrkesmuligheter. Som tidligere nevnt, ble også mange gårder delt mellom 1801 og 1865, og det kan tenkes at noen av de nye brukene var nokså små. Dette kan igjen ha ført til at de ikke hadde bruk for eller råd til tjenere. Ut i fra tabellene, ser vi videre at det i Meldal var like vanlig for gårder å ha to tjenere som å ha én, men aller vanligst med null. Både Rindal og Surnadal hadde dessuten gårder med flere tjenere enn de hadde i Meldal, hvor ingen gårder hadde flere enn fem tjenere hos seg. I 1801 var Grøtte prestegård gården med flest tjenere med sine ni, men i 1865 hadde antall tjenere hos sognepresten gått ned til fire. Tabellene viser at det i alle tre bygdene var vanlig å ha kun én tjener hos seg, og det kan tenkes at tjenerne hadde ganske ulike forutsetninger på grunn av dette. Forholdene var nok ganske så ulike for de som tjente alene på gårdene kontra de som for eksempel var én av fem tjenere.

Antall tjenere per gård i Meldal i 1865

Antall tjenere	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
Antall gårder	110	61	61	31	15	5	0	0
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Meldal prestegjeld 1865. Digitalarkivet.no								

Hvis vi ser på tabellene fra tjenestefolkets perspektiv, og ikke gårdenes, ser vi at det jevnt over var flere tjenere fordelt på de gårdene som hadde tre, fire og fem tjenere enn de gårdene

som hadde én og to. Vi kan ta Rindal som et eksempel: i og med at var 31 gårder med én tjener og 24 gårder med tre tjenere, innebærer dette at førstnevnte hadde 31 tjenere, og at 72 tjenere var plassert på gårder med tre tjenere. I og med at fem gårder hadde femten tjenere, som til sammen innebærer 75 i tjeneste, var det faktisk flest tjenere i denne kategorien. I Surnadal holdt størst antall tjenere, 72, til på gårder med fire tjenere. I Meldal var derimot flest, 124, i tjeneste på gårder med to tjenere.

For å finne ut hvor mange tjenere bøndene hadde i snitt, har jeg brukt samme metode som i forrige kapittel; delt antall tjenere på hvert gårdsbruk med antall gårder. Dette gir et gjennomsnitt på 2,7 i Rindal, 2,7 i Surnadal og 2,1 i Meldal, dersom man ikke regner med de gårdene uten tjenere oppført hos seg. Tilsvarende tall for Østre Toten var, i likhet med Toten i 1801 2,2.[133] Gjennomsnittlig antall tjenere per gård med samtlige gårder inkludert var i Rindal 1,9, Surnadal 2,1 og Meldal 1,3.

Antall tjenere i alderen 14-35 år

Tabellen nedenfor viser, som den i forrige kapittel, hvor stor andel av menn og kvinner i alderen 14-35 som var ute i tjeneste. I Rindal ser vi at den kategorien med størst prosent tjenere var de mellom 20-24 på 42%, mens gruppa 14-19 hadde nest størst rekruttering med 38%. Ser man på hvert enkelt årskull, som disse tabellene ikke viser, finner vi eksempler på kull hvor halvparten og mer til var tjenestefolk. Blant guttene i Rindal gjaldt dette 17-åringene, hvor tolv av tjuefire var ute i tjeneste, og 18-åringene, hvor tjue av trettifem jobbet som tjenere. Denne tendensen ser man enda oftere hos jentene, hos de på 17, 20, 22 og 23 år. De årskullene hvor rekrutteringa var dårligst, og vi ikke finner noen tjenere, gjaldt for menn på 34 og 35 år. Hos kvinnene var minst andel i tjeneste blant 27-åringene, hvor to av tretten ble oppført som tjenere samt 32-åringene, hvor kun én av seksten var ute i tjeneste

[133] Fredholm 2015: 84

Rindal:

	Jenter		Gutter		Begge kjønn	
Alder	**Antall tjenere**	**Antall totalt**	**Antall tjenere**	**Antall totalt**	**Prosent tjenere**	**Antall tjenere**
14-35	146	458	132	455	31%	278
14-19	47	139	72	173	38%	119
20-24	54	107	34	104	42%	88
25-29	26	99	11	89	20%	37
30-35	19	113	15	89	17%	34
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Rindal prestegjeld i 1865. Digitalarkivet.no						

I Surnadal ser vi at antall tjenere mellom 14-35 år var omtrent det samme som i Rindal – 278 og 276 stykker. Videre ser vi at den aldersgruppa med størst rekruttering var 20-24 både i Rindal, Surnadal og Meldal med henholdsvis 42%, 38% og 39%. Samlet sett, altså fra 14-35 år, ser vi at Rindal med 31%, har 5% større tjenesteandel enn i Surnadal og Meldal, med sine 26%. De som ikke ble oppført som tjenere står også i 1865-tellinga stort sett oppført som ”deres børn/datter/søn”. Blant de ulike alderskullene i Surnadal er det verdt å bemerke seg at ingen av bygdas tjue jenter på fjorten år var ute i tjeneste. Hos 33- og 35-årige kvinner var også antallet særdeles lavt, da det kun var to av til sammen 39 ute i tjeneste. Man finner også i Surnadal alderskull hvor over halvparten av alle pikene var tjenere, og dette gjaldt 18-, 20- og 22-åringene. Hos guttene var ingen kull representert med så mye som halvparten i tjeneste, og blant 34-åringene var ingen av de 24 i tjeneste.

Surnadal:

	Jenter		Gutter		Begge kjønn	
Alder	**Antall tjenere**	**Antall totalt**	**Antall tjenere**	**Totalt**	**Prosent tjenere**	**Antall tjenere**
14-35	172	528	104	525	26%	276
14-19	48	143	49	173	31%	97
20-24	68	138	28	117	38%	96
25-29	37	116	15	104	24%	52
30-35	19	131	12	131	12%	31
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld i 1865. Digitalarkivet.no						

Ut i fra tabellene er det lite som skiller Meldal og Surnadal. Sammenligner vi med Rindal ser vi at den eneste alderskategorien hvor Rindal har lavere prosentandel enn i nabobygdene, er blant 25-29 år. Det er dessuten interessant å se at Rindal har nesten dobbelt så stor prosentandel som Surnadal og Meldal i tabellenes høyeste alderskategori, 30-35. Dette kan igjen tyde på at flere endte opp som livstidstjenere i Rindal. I Meldal var over halvparten av kvinner på 17, 20 og 21 år ute i tjeneste. De var dårligst representert hos de på 35 år, hvor null av 24 var tjenere. Blant mennene var over halvparten av 21-åringene tjenestefolk, mens kun én av de 29 trettiåringene og ingen av de sytten 33-åringene var representert.

Meldal:

	Jenter		Gutter		Begge kjønn	
Alder	**Antall tjenere**	**Antall totalt**	**Antall tjenere**	**Antall totalt**	**Prosent tjenere**	**Antall tjenere**
14-35	188	598	123	583	26%	311
14-19	57	149	54	181	34%	111
20-24	68	148	42	137	39%	110
25-29	43	143	18	116	24%	61
30-35	20	158	9	149	9%	29
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Meldal prestegjeld i 1865. Digitalarkivet.no						

Ut i fra tabellene vi har sett om tjenestefolk er det ingen tvil om at det å ta tjeneste var veldig vanlig, og at ingen yrker var i nærheten av samme omfang i alderen 14-35 år. Som vi har sett i tabellene over tjenestefolk i Rindal og Surnadal, var det en langt større prosentandel tjenestegutter i Rindal enn i Surnadal, og dette var nok mye på grunn av at fiskerinæringa ikke var et alternativ i Rindal, som den var i Surnadal, og enda mer, i resten av Romsdals Amt. Selv om 1865-tellinga kun talte nitten fiskere med Surnadal som bosted, var nok tallet, som vi tidligere har vært inne på, langt høyere. Man skulle tro at dette bidro til at gårdbrukerne i Rindal hadde bedre forutsetninger for å finne arbeidsvillige tjenestegutter enn gårdbrukere ellers i amtet. Rindal virker å ha vært i en særstilling på dette punktet, da prosentandelen tjenestegutter altså var lavere i begge nabobygdene så vel som resten av landet forøvrig.[134]

Giftemål

1865-tellinga viser at kun seks av de til sammen 318 tjenere i Rindal, enten var, eller hadde vært gift. I og med at to av disse var enker, var det derfor bare fire tjenere som var gift. Av de fire gifte tjenerne var samtlige menn, og alderen på disse var mellom 24 og 48 år. Av de fire gifte tjenerne var det kun én som hadde barn hos seg i husholdet. Dette var Ole Evensen på 31 år, som sammen med sin kone Gjertrud Knudsdatter, hadde to sønner på ett og fire år. Gjertrud står ikke oppført med noe yrke. Av de to enkene var det ei som hadde barn boende hos seg. Dette gjaldt Beret Johnsdatter på 37 år, og både hun og hennes datter på 6 år, står oppført med Stjørdal som fødested. I og med at dattera på seks år, i likhet med mora, har Stjørdal som fødested, tyder dette på at Beret ikke hadde bodd i Rindal i mer enn maks seks år.

Av Surnadals 323 tjenere var 314 ugift, og av de resterende ni finner vi to enkemenn, to enker, en mannlig tjener på 51 år og tre kvinner på 45, 60 og 70 år, samt ei der alder ikke står oppført. To av disse gifte tjenestefolkene var dessuten gift med hverandre – Beraug Eriksen på 51 år og Randi Paulsdatter på 45 år, begge fra Oppdal. Disse var i tjeneste, sammen med tre andre tjenere, hos sogneprest, Carl Nicolai Bugge, på Øye prestegård. Av de fem gifte tjenerne i Surnadal, var det ei som hadde barn, og dette var Gjertrud Olsdatter på 60 år med én sønn på fjorten år. Ingen av de fire enkene hadde egne barn boende hos seg.

[134] Telste og Sogner 2012: 34

Av de 365 tjenerne i Meldal var alle ugift med unntak av seks: én enkemann, to gifte menn på henholdsvis 36 og 72 år samt to enker og ei tjenestepike på 30 år. I Meldal finner vi det samme tilfellet som i Surnadal, nemlig at to av de gifte tjenerne er gift med hverandre og bor i samme hushold. Disse var de to eneste tjenerne på en gård på Grefstad, og tjenestegutten var Andreas Johnsen på 36 år fra Meldal, og tjenestepika var Ingeborg Olsdatter på 30 år fra Hølonda. Tellinga viser at det kun var to tjenestefolk som hadde barn i husholdet i Meldal. Den ene var enka Edrikka Eriksdatter på 45 år med tre døtre på 5, 10 og 14 år. Mens Edrikka var født i Orkdal, står alle hennes døtre oppført med Meldal som fødested. Vi finner også igjen Hans Olsen, som ble nevnt tidligere i dette kapittelet på grunn av at han både var husmann uten jord, og samtidig tjente hos grunneieren sin. Han var gift med Marit Simensdatter, og sammen hadde de fire sønner i alderen 3-13 år. Også i 1865 låg andelen gifte tjenere på Toten på samme nivå som i Rindal, Surnadal og Meldal.[135]

Geografisk rekruttering

Som nevnt i innledninga i dette kapittelet, gir 1865-tellinga mulighet til å se hvor folk kom fra. Mens 1801-tellinga kun viser bosted, viser denne nominative tellinga altså fødested. Dette gir rom for å se hvordan rekrutteringa av blant annet tjenestefolk foregikk. Jeg vil finne ut om de tre prestegjelda skilte seg fra hverandre i form av hvor statisk, eller dynamisk, rekrutteringa var – altså om de tok tjeneste på fødestedet, om de kom fra andre steder og eventuelt hvor. I tabellene nedenfor har jeg satt Rindal, Surnadal og Meldal som de tre øverste under kategorien ”sted”, for å på en oversiktlig måte se om det ble utvekslet tjenestefolk mellom disse bygdene. I og med at Meldal hadde tjenestefolk fra hele 30 ulike prestegjeld, har jeg kun medregnet de prestegjelda hvor minimum to var representert.

[135] Fredholm 2015: 77, 78

Fødested for tjenere i Rindal i 1865:

	Menn	Kvinner	Begge kjønn	
Fødested	**Antall**	**Antall**	**Antall**	**Prosent**
Rindal	149	152	301	95%
Surnadal	4	3	7	2,5%
Meldal	1	1	2	0,50%
Orkdal	2	1	3	0,75%
Hemne		2	2	0,50%
Andre		3	3	0,75%
Totalt	156	163	318	100%
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Rindal prestegjeld i 1865. Digitalarkivet.no				

Fødested for tjenere i Surnadal i 1865:

	Menn	Kvinner	Begge kjønn	
Fødested	**Antall**	**Antall**	**Antall**	**Prosent**
Surnadal	107	182	289	89,5%
Rindal	6	14	20	6%
Meldal	2	1	3	1%
Stangvik	1	4	5	1,5%
Oppdal	1	2	3	1%
Andre	1	2	3	1%
Totalt	118	205	323	100%
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld i 1865. Digitalarkivet.no				

Fødested for tjenere i Meldal i 1865:

	Menn	Kvinner	Begge kjønn	
Fødested	**Antall**	**Antall**	**Antall**	**Prosent**
Meldal	100	157	257	71%
Rindal	0	0	0	0
Surnadal	1	6	7	2%
Orkdal	11	15	26	7,25%
Melhus	5	7	12	3,5%
Oppdal	3	7	10	2,5%
Hølonda	3	5	8	2%
Rennebu	2	3	5	1,5%
Kvikne	2	2	4	1,25%
Dovre	2	2	4	1,25%
Lom	1	9	10	2,5%
Røros	1	1	2	0,75%
Støren		2	2	0,5%
Annet	4	14	18	4,5%
Totalt	135	230	365	100%

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Meldal prestegjeld i 1865. Digitalarkivet.no

Tabellene viser, som antatt, at de aller fleste tjenerne i alle tre bygdene var født i prestegjeldet de arbeidet i. Det var imidlertid stor variasjon innad i bygdene, da prosentantallet på tjenestefolk i fødestedet var på var på 95% i Rindal, 89,5% i Surnadal og 71% i Meldal. Rolf Strand har i sin hovedfagsoppgave kun studert kvinnelige tjeneres fødested, og han har her kommet fram til at tilsvarende tall i Gossen og Molde var på henholdsvis 68% og 15%.[136] Gossen lå dermed på nivå med Meldal, mens Moldes tall var betraktelig lavere. Selv om Molde hadde ei lavere rekruttering fra fødestedet, var 79% av tjenestepikene enten fra Molde eller andre nærliggende prestegjeld i Romsdal Fogderi.[137] De aller fleste tjenestepikene kom dermed fra nærområdene. Tallene ovenfor viser at rekrutteringa var enda mer lokal i Rindal enn for eksempel i Meldal, Gossen og Molde, og det viser at de tre sistnevnte var plasser man heller flytta til for å ta tjeneste enn Rindal. Det faktum at 24% flere tjenestefolk ble rekruttert

[136] Strand 1995: 114, 135
[137] Ibid: 135

fra eget prestegjeld i Rindal enn i Meldal er med og belyser dette. Vi vet derimot ikke hvor langt tjenestefolket reiste innad i prestegjeldene, så man kunne i teorien ende opp både på nabogården, så vel som på en annen kant av bygda. Sammenligner vi rekrutteringa i Rindal og Surnadal, viser folketellinga at 6% av tjenestefolka i Surnadal var fra Rindal, mens bare 2,5% dro motsatt vei. I tillegg til de tretten stedene som står oppført i tabellen over Meldal, kom det tjenere fra Tolga, Hitra, Løiten, Vinger, Fron, Vågå, Halse, Tynset, Aure, Børsa, Hemne, Tingvoll, Trondheim, Røros, Brandvold, Halse og Ørland. I Rindal og Surnadal foregikk rekrutteringa utelukkende fra Midt-Norge med unntak av ei tjenestepike fra Folldal, og ei fra Molde.

Tjenestefolket i Meldal kom altså fra 30 ulike prestegjeld, og dette skiller seg kraftig fra både Rindal og Surnadal. Det er nærliggende å tro at mange av tjenerne som dro til Meldal langveis fra kom dit på grunn av gruvedrifta og de ringvirkningene den skapte i lokalsamfunnet. I 1865-tellinga finner jeg imidlertid ikke flere enn 44 gruvearbeidere i Meldal, og det var på langt nær et like bredt spekter på fødested blant gruvearbeiderne som hos tjenestefolket. Gruvearbeiderne kom fra til sammen sju ulike prestegjeld, som altså utgjorde under en fjerdedel av antall fødested blant tjenestefolket. Det virker lite at bare 44 arbeidet i gruva, og det reelle tallet var nok også betydelig større. Det kan imidlertid tenkes at mange av gruvearbeiderne også hadde annet arbeid i tillegg, og kanskje var de gruvearbeidere bare deler av året. I forrige kapittel så vi at det ofte bare var de eiendomsløse fiskerne som ble benevnt som ”fisker” i folketellinga[138], og det samme gjaldt nok også for gruvearbeiderne i 1865. Det kan dermed være at flere gruvearbeidere ikke ble oppført som dette selv om de var det.

Det er dessuten verdt å bemerke seg at ingen av Meldals tjenere står oppført med Rindal som fødested. Det faktum at Rindal hadde den mest statiske rekrutteringa av de tre bygdene, og at fire meldalinger tok tjeneste i Rindal, gjør at det virker rart at ingen rindalinger tok turen rett over grensa til Meldal. Som nevnt ovenfor, kan dette ha vært på grunn av at at Rindal fortsatt ble benevnt som Surnadal i 1865.

De som tok tjeneste utenbygds

Tabellene nedenfor forteller hvor de tjenerne fra Rindal, Surnadal og Meldal, som ikke var tjenere i hjembygda, tok tjeneste. I likhet med den forrige tabellen over Meldal, har jeg ikke

[138] Lie og Roll-Hansen 2001: 78

inkludert de prestegjelda hvor bare én var i tjeneste. Som tabellen over Rindal viser, var det til sammen 52 tjenere som var født i Rindal, men som tok tjeneste i et annet prestegjeld – inkludert de tjue som var i tjeneste i Surnadal. Sett bort fra de som tok tjeneste i Surnadal, var flesteparten av de resterende 32 tjenerne i nabobygdene Orkdal, Hemne og Stangvik. Dette tyder altså på at Rindal i mange tilfeller ble benevnt som egen kommune i folketellinga i andre bygder, og ikke som en del av Surnadal prestegjeld. Når jeg søker på "Rindal" som fødested i Meldal, finner jeg at det til sammen bare var fem rindalinger i bygda, og dette viser at Rindal ble benevnt som eget prestegjeld. Dette tallet virker imidlertid å være mistenkelig lavt. Tabellene på side 8, som viste hvor stor del i alderen 14-35 i Rindal og Surnadal som var tjenere, styrker denne teorien. Der fremkommer det at Rindal hadde en større prosentvis nedgang i folketall enn Surnadal blant de i alderen 14-29, noe vi kan anta skyldtes utflytting. Dette gjør det ekstra tvilsomt at sju surnadalinger tok tjeneste i Meldal, men ingen rindalinger.

Tabellene nedenfor beskriver hvilke andre prestegjeld enn hjembygda tjenerne fra Rindal, Meldal og Surnadal var i tjeneste.

Tjenestefolk fra Rindal som var i tjeneste utenbygds i 1865:

	Menn	**Kvinner**	**Begge kjønn**	
Sted	**Antall**	**Antall**	**Antall**	**Prosent**
Surnadal	6	14	20	38,5%
Orkdal	2	5	7	14%
Hemne	2	4	6	12%
Stangvik	2	3	5	10%
Akerø		4	4	8%
Aukra		4	4	8%
Aure	1	2	3	6%
Andre	1	2	3	6%
Totalt	14	38	52	100%

Kilde: Mine utregninger fra Digitalarkivet.no ut i fra tjenere med Rindal som fødested 1865

Mens Rindal hadde tjenere i ti andre prestegjeld, var tilsvarende tall for Surnadal og Meldal på 22. Det var kun én tjener fra Rindal som tok tjeneste utenfor Midt-Norge, og dette var ei tjenestepike i Leka, som ligger i Namdal. En sannsynlig forklaring på at man finner færre

rindalinger i andre kommuner, er altså at de oppga å være fra Surnadal. Kanskje ble dette fenomenet sterkere jo lenger hjemmefra de kom, da de på fremmede steder kanskje kun hadde hørt om Surnadal, og ikke Rindal. Dette forklarer i så fall hvorfor folketellinga viser såpass få tjenestefolk med Rindal som fødested i andre kommuner. Som tidligere nevnt har også historiker Gunnar Thorvaldsens kildekritikk av folketellingene blant annet gått på at fødestedet kan være omtrentlig eller feil angitt[139].

De tjenerne fra Surnadal og Meldal som tok tjeneste utenbygds var dessuten spredt over et større geografisk område enn de fra Rindal, da man finner tjenere fra Surnadal i for eksempel Røros, Hadsel og Herøy, og tjenere fra Meldal i blant annet Tromsø, Målselv, Nesna, Vågan og Alvdal.

Det faktum at 301 av tjenerne i Rindal var rindalinger, og at 52 rindalinger var tjenere utenbygds, innebærer at det samlede antall tjenere med Rindal som fødested var 353. Dermed var 15% tjenere i andre bygder. Tilsvarende prosentantall for Surnadal og Meldal var på henholdsvis 34% og 26%. Også her viser dermed folketellinga en mer statisk rekruttering i Rindal enn i de to nabobygdene; altså at det var færre rindalinger i tjeneste i andre bygder sammenligna med Surnadal og Meldal. Som tabellen over Surnadal viser, var over en fjerdedel av alle surnadalinger som tok tjeneste utenbygds, i Stangvik. Stangvik er i dag en del av Surnadal kommune, men var i 1865 eget prestegjeld. Denne plassen var, med sin plassering ved kysten, et viktig sentrum så lenge sjøen var den viktigste ferdselsåra.

[139] Thorvaldsen 1996: 70

Tjenere fra Surnadal var i tjeneste utenbygds i 1865:

	Menn	Kvinner	Begge kjønn	
Sted	**Antall**	**Antall**	**Antall**	**Prosent**
Rindal	2	4	6	4%
Meldal	1	6	7	4,5%
Stangvik	10	31	41	27%
Kristiansund	2	24	26	17%
Trondheim	2	12	14	9%
Aure	6	6	12	8%
Hemne	7	2	9	6%
Tingvoll	2	5	7	4,5%
Edø	2	4	6	4%
Bolsø		4	4	2,5%
Hitra	2	1	3	2%
Orkdal		3	3	2%
Kvernæs		3	3	2%
Rennebu		2	2	1,5%
Hemne		2	2	1,5%
Andre	3	4	7	4,5%
Totalt	39	113	152	100%
Kilde: Mine utregninger fra Digitalarkivet.no ut i fra tjenere med Surnadal som fødested 1865				

Tjenere fra Meldal som var i tjeneste utenbygds i 1865:

	Menn	Kvinner	Begge kjønn	
Sted	**Antall**	**Antall**	**Antall**	**Prosent**
Rindal	1	1	2	2%
Surnadal	2	1	3	3%
Orkdal	9	12	21	24%
Rennebu	9	4	13	15%
Hemne	8	3	11	13%
Aure	3	4	7	8%
Melhus	2	3	5	6%
Stangvik	2	2	4	5%
Hitra	2	1	3	3%
Trondheim	3		3	3%
Ørland		3	3	3%
Oppdal	1	1	2	2%
Andre	5	6	11	13%
Totalt	47	41	88	100%

Kilde: Mine utregninger fra Digitalarkivet.no ut i fra tjenere med Meldal som fødested 1865

Gårdbrukere og husmenn

I det neste, og siste, delkapittelet vil jeg se om det å være gårdbruker og husmann var reelle alternativ til å ta tjeneste i 1865. Husmannsskipnaden vokste i takt med befolkningsveksten utover 1800-tallet, og kulminerte som kjent omkring 1860. I 1865 var det i landet 65.000 husmenn med jord, og i de fleste bygder var husmennene den største folkegruppa.[140] Jeg vil finne ut om denne utviklinga også gjaldt for Rindal, Surnadal og Meldal. På neste side har jeg laget tabeller over hver av de tre bygdene tilsvarende tabellene i 1801-kapittelet, og jeg har likeledes inkludert husmannsenker i husmanns-kategoriene.

Ut ifra tabellene nedenfor kan vi regne oss fram til at 8% av Rindals innbyggere var husmenn, og 6% var gårdbrukere. Tilsvarende prosentantall for Surnadal var henholdsvis 9% og 5% , og for Meldal 7% og 8%. Det var i 1865 femten kvinnelige husmenn i Rindal, og alderen spredte

[140] Einar Hovdhaugen, *Husmannstida,* Oslo 1975: 18

seg fra 46-73 år. Fjorten av disse var enker, og ei var ugift. Sistnevnte hadde ikke jord samt ble oppført som ”fattiglem”. Yngste husmann i Rindal var Lars Larsen på Røsgjærdet på 27 år. Hvis vi trekker fra de femten kvinnelige husmennene, står vi igjen med 209 menn. I og med at antall menn i hele Rindal i 1865 var på 1329, vil det si at 16% av alle menn var husmenn. Tilsvarende tall for Surnadal var også på 16%, mens det i Meldal var på 12%.

Alle de ni kvinnelige gårdbrukerne som står oppført, var over 40 år, i likhet med de kvinnelige husmennene. Samtlige var også enker. Den eldste kvinnelige og mannlige gårdbrukeren var henholdsvis Gjertrud Johnsdatter på 58 år og Johannes Olssen på 77 år. Yngste gårdbruker i Rindal var Mikkel Ingebrigtsen på 22 år, og hans far står oppført som ”logernde”. Også Rindals nest yngste gårdbruker, 24 år gamle Mikkel Larssen, har sin far boende på gården. Faren står oppført som ”føderaadsm”, som viser til føderådsmann. Begge de nevnte gårdbrukerne var ugifte. Av de åtte gårdbrukerne mellom 25 og 29 år, var to ugift.

Rindal:

Aldersgruppe	**15-24**	**25-29**	**30-35**	**36-39**	**40+**	**Alle aldre**
Gårdbrukere totalt	2	8	19	27	106	162
Husmenn totalt	0	2	16	29	177	224
Husmenn m/ jord	0	2	15	28	164	209
Husmenn u/ jord eller ikke benevnt	0	0	1	1	13	15
Gårdbrukere og husmenn totalt	2	10	16	66	283	386

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Rindal prestegjeld 1865. Digitalarkivet.no

Surnadal:

Aldersgruppe	15-24	25-29	30-35	36-39	40+	Alle aldre
Gårdbrukere totalt	1	5	23	19	107	155
Husmenn totalt	0	3	15	25	237	280
Husmenn m/ jord	0	2	14	23	200	239
Husmenn u/ jord eller ikke benevnt	0	1	1	2	37	41
Gårdbrukere og husmenn totalt	1	8	38	44	344	435

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld 1865. Digitalarkivet.no

I Surnadal viser folketellinga en særlig lav andel gårdbrukere sammenligna med husmenn og folketall. Den yngste mannlige gårdbrukeren i Surnadal var Isak Kristensen på 24 år. Han var i likhet med de yngste gårdbrukerne i Rindal ugift, med sin far som føderådsmann. Lensmannen i Surnadal, Christian Holm Lid, står også oppført som ”husfader”, ”gaardbruker” og ”selveier”. Eldste gårdbruker i Surnadal var Johannes Sivertsen på 73 år. I Surnadal finner vi ingen kvinnelige gårdbrukere. Selv om Surnadal hadde omlag 500 flere innbyggere enn Rindal, var det likevel sju færre gårdbrukere der. Av de til sammen 280 husmennene i Surnadal, var 33 av de kvinner – 21 med jord – 11 uten jord, samt ei der det ikke står benevnt. Alle disse var enker. Av de 247 mannlige husmennene, hadde 218 jord, mens 28 var uten jord. 25 av de uten jord over 40. De eldste husmennene i Surnadal var Ole Sivertsen og Iver Pedersen på 84 år. En husmann står oppført verken med eller uten jord, og i tillegg til enka blir derfor totalen på 280 husmenn, selv om husmenn med jord og uten jord til sammen var på 278.

Meldal:

Aldersgruppe	15-24	25-29	30-35	36-39	40+	Alle aldre
Gårdbrukere totalt	3	12	37	25	206	283
Husmenn totalt	0	5	20	20	185	230
Husmenn m/ jord	0	4	18	17	159	198
Husmenn u/ jord eller ikke benevnt	0	1	2	3	26	32
Gårdbrukere og husmenn totalt	3	17	57	45	391	513

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Meldal prestegjeld 1865. Digitalarkivet.no

Av de 283 gårdbrukerne i Meldal var det kun fire kvinner, i alderen 30-71 år, og alle disse var enker. Yngste gårdbruker var Ole Tølløfsen på 21 år, som var selveier og ugift, og den eldste gårdbrukeren var Bersven Bersvensen på 77 år og gift. Av de 230 husmennene var 22 av de kvinner, og med unntak av ei dame med jord på 37 år, var alle de andre over 40 år – 18 av de med jord, og fire uten jord. Det er også verdt å merke seg at av alle de 22 kvinnelige husmennene, var sytten enker og fem ugifte. Tar vi i tillegg husmannsstatusen blant kvinner i Rindal og Surnadal i betraktning, ser vi at det var svært få som fikk seg en plass uten å være gift. Alt tyder på, som også oppgaven tidligere har vist, at ugifte kvinner hadde vanskelige utsikter når det gjaldt å få seg noe eget. Meldals eldste husmann var Ole Olsen på 78 år, og yngste husmann i Meldal med jord var Ole Johnsen på 28 år, som forøvrig var ugift. Moren hans var enke, og Ole hadde sannsynligvis tatt over husmannsplassen etter farens død. Dette var nok også en av de mest vanlige måtene å ta seg en plass på.

Tabellene over gårdbrukere og husmenn i de tre bygdene viser at 94% av alle gårdbrukerne i Rindal var over tretti år. I Surnadal og Meldal var henholdsvis 96% og 95% passert tretti. Også når det gjelder husmenn utgjorde de over tretti år 96-98% i de tre bygdene. Disse tallene tyder på at det å være gårdbruker eller husmann ikke var reelle alternativ til å ta tjeneste for unge mennesker, og disse tendensene la nok til rette for man måtte regne med å være tjener i lang tid før man kunne få seg et annet yrke. Som vi tidligere har vært inne på, var livstidstjenerne de som ikke bare var tjenere i en periode av livet, men livet ut eller til de havna på legd. I de tre bygdesamfunnene var, som tidligere vist i dette kapittelet, mellom 10% og 12% av tjenerne over 36 år, og en skulle tro at et fåtall av diss gifta seg senere i livet.

Alternativene til tjeneste var dermed ikke mange. 16% av alle menn i Rindal og Surnadal var husmenn, og i Meldal 12%. Blant husmenn uten jord, viser tabellene ovenfor at det var størst forekomst av disse i Surnadal med sine 39, nest flest i Meldal med 32 og minst i Rindal med 14. Ut i fra innbyggertall var imidlertid prosentantallet det samme i Surnadal og Meldal, da 14% av alle husmenn var uten jord. I Rindal finner vi at tilsvarende tall var på 6%.

Avslutning

I dette kapittelet har vi sett at det var så og si like mange tjenere i Rindal og Surnadal i 1865, med henholdsvis 318 og 323 tjenere, som utgjorde 12% og 10% av bygdas befolkning. I Meldal var det samlede tjenertallet på 365 tjenere, som i likhet med Surnadal gir en prosentandel på 10%. Kjønnsfordelinga i Surnadal og Meldal korresponderte med det som har blitt hevda blant historikere; nemlig at tjenestepiker var i flertall, og tjenestedrenger i mindretall.[141] I følge Sogner og Telste var imidlertid prosentandelen kvinner enda høyere på landsnivå. Mens prosentandelen gutter i tjeneste i de to bygdene var på 37%, var den derimot på hele 49% i Rindal. Tilsvarende tall for Toten var 36%[142], og dermed nesten likt Surnadal og Meldal. En årsak til at andelen gutter var såpass mye høyere i Rindal, kan ha vært at blant annet husdyrbruket krevde mange gjetere, og at mange av disse var unge gutter. Når det gjaldt tjenernes alder var den nokså lik i de tre bygdene, hvor minimum 60% av alle tjenerne var i alderen 14-24 år. Den store majoriteten blant begge kjønn ble altså tjenere først etter at de var blitt konfirmert. I Surnadal finner vi den høyeste prosentandelen tjenere over 36 år, og de utgjorde 12% av alle tjenerne.

Videre har vi sett at de fleste bøndene hadde tjenere hos seg, og at det i alle bygdene var mest vanlig å ha én tjener, nest vanligst med to og dernest tre tjenere. Gården med flest tjenere var i Surnadal, hvor ni var tjenere ved "Røv med Vindeldalen". I Rindal var det største samlede tjenertallet per gård på sju tjenere, mens det i Meldal ikke var mer enn fem. Når det kommer til giftemål, har tellinga vist at 23 av de i alt 1006 tjenerne i de tre bygdene enten var enker/enkemenn eller gift. Dette innebærer at 98% av alle tjenerne var ugifte. I Østre Toten var tilsvarende tall på 98,5%.[143] Vi har også sett at det i alle bygdene var gifte, eller tidligere gifte, tjenere som hadde barn, hvorav to i Rindal og Meldal samt ei i Surnadal. Mellom 10% og 12% av tjenerne i de tre bygdesamfunnene var dessuten over 36 år, og en skulle tro at den

[141] Sogner og Telste 2012: 32
[142] Fredholm 2015: 69
[143] Ibid: 77

store majoriteten av disse forble ugifte. Dermed er det nærliggende å tro at mange, særlig kvinner, også i 1865, endte opp som livstidstjenere, eventuelt at de var tjenere i en betydelig del av livet.

Når det gjelder tjenestefolkas fødested, har vi sett at de aller fleste tjenerne var født i prestegjeldet de tok tjeneste i. Det var imidlertid stor variasjon innad i bygdene, da prosentandelen i Rindal var på 95%, i Surnadal 89,5% og i Meldal 71%. Dette viser at rekrutteringa var mer lokal i Rindal enn for eksempel i Meldal, og det indikerer at Meldal var en plass man heller flytta til for å ta tjeneste enn Rindal. Vi har i tillegg sett at Rindal både hadde færre tjenere utenfor hjembygda enn Surnadal og Meldal, og at de hadde en mindre geografisk spredning. Mens omkring 2/3 av alle som tok tjeneste utenbygds fra Rindal og Meldal var kvinner, var det flest menn, 53%, som dro fra Meldal.

Til slutt har tabellene over gårdbrukere og husmenn i de tre bygdene vist at Rindal og Surnadal hadde flere likhetstrekk med hverandre enn de hadde med Meldal. Dette ser vi blant annet ved at de to bygdene på Nordmøre hadde flere husmenn enn gårdbrukere, mens det i Meldal var flere gårdbrukere enn det var husmenn. Når det gjaldt husmennene i de ulike prestegjelda, hadde minimum 85% jord. Også alderen på gårdbrukere og husmenn var gjennomgående høy i alle bygdene, da de over 36 år utgjorde minimum 80% av gårdbrukerne og 89% av husmennene.

Kapittel 5: Tjenere i 1801 og 1865: en sammenligning og oppsummering

Innledning

I dette kapittelet vil jeg sammenligne og oppsummere de observasjonene jeg har gjort meg i 1801- og 1865-tellingene. Jeg vil se hvordan utviklingene var lokalt, samt sette de i et regionalt og nasjonalt perspektiv. Som oppgaven har vært inne på, var Rindal, Surnadal og Meldal tre bygdesamfunn med ulike utgangspunkt, i form av blant annet fiske, gruvedrift, antall husmenn og bruksstruktur. Alle var imidlertid jordbruksbygder, og hadde dermed også klare likhetstrekk. 1800-tallet var preget av store endringer og framgang over hele landet, og disse tendensene gjorde seg også gjeldende i jordbruket i de tre bygdene. Produksjonen ble også lagt om og forbedra. De to foregående kapitlene har vist hvordan situasjonen var på én gitt dato i 1801 og 1865, og gjennom dette vil jeg drøfte likheter og ulikheter i 1801 og 1865. Som vi har vært inne på tidligere i oppgaven, kan imidlertid folketellingene inneholde flere feil og mangler. Til statistisk bruk er det likevel grunn til å tro at opplysningene jevnt over gir et riktig bilde av befolkningas sammensetning.[144]

Folkevekst og antall tjenere 1801-65

Som vi har vært inne på, ble folketallet i Norge nesten dobla i perioden 1801-65. Denne veksten gjaldt stort sett over alt i landet, både i bygd og særlig i byene. Tabellen nedenfor viser at folketallet steg for hver folketelling i perioden 1801-65. Antall tjenere økte fram til 1855, før det forekom en liten nedgang fra 1855 til 1865. Teller vi gutter og jenter separat, ser vi at tjenestepikene økte i antall for hver telling, mens antall tjenestedrenger gikk ned fra 1845.

Telling	**1801**	**1845**	**1855**	**1865**
Folketall Norge	883 603	1 328 471	1 490 047	1 701 756
Antall tjenere	105 140	165 947	163 681	159 062
Tjenestejenter	69 539	103 422	106 037	110 794
Tjenestegutter	35 601	62 525	57 644	48 268
Tjenerprosent	12	12	11	9

Kilde: http://www.ssb.no/a/histstat/tabeller/3-1.html (aksessert 30.10.2017)
Strand 1995: 35

[144] Thorvaldsen 1996: 70

Lokal utvikling 1801-65

Som tidligere nevnt, ble Surnadal og Meldals geografiske grenser endra i perioden 1801-65, og Rindal ble i 1857 et eget prestegjeld. Tabellene nedenfor viser at folketallet gikk opp i alle tre bygdene, og denne økninga var på 63% i Rindal, 55% i Surnadal og 47% i Meldal. Dette var betydelig under veksten på landsnivå, men forholdsvis likt med folkeveksten på fylkesnivå. Her økte folketallet med 63% i Romsdals Amt, og med 50% i Søndre Trondhjems Amt. Vi kan også regne oss fram til at antall tjenere, uavhengig av folketallsøkninga, hadde størst prosentvis økning i Meldal, minimalt i Rindal, mens den gikk ned i Surnadal. Økninga i Meldal var likevel ikke like stor som i resten av landet, da tjenerstanden på landsnivå økte med 51%, mens den i Meldal økte med 21%. Utviklinga var altså annerledes lokalt og nasjonalt i de to folketellingene. Tjenerprosenten i de tre bygdene korresponderer bedre med den nasjonale tjenerprosenten i 1865 enn i 1801. I 1801 lå for eksempel tjenerprosenten i Rindal og Surnadal på 18%, mot 12% på landsnivå. I 1865 var imidlertid differansen mellom Surnadal, Meldal og landssnittet på kun 1%, da disse hadde en tjenerprosent på henholdsvis 10%, 10% og 9%. Rindal lå litt over, 12%, men tjenerprosenten hadde likevel gått ned 6% på 64 år. Rolf Strands masteroppgave viste at tjenesteandelen på øya Gossen var på hele 23% i 1801 og 18% i 1865.[145] På Toten var 9% av befolkninga tjenere i 1801, og 10% i 1865.[146] Rindal hadde altså mindre prosentandel tjenere enn Gossen både i 1801 eller 1865, men større prosentandel enn Toten. Ser vi i forhold til Surnadal og Meldal, hadde Rindal flest tjenere basert på folketall når vi legger sammen begge folketellingene.

Telling	**1801**	**1865**
Folketall Rindal	1649	2685
Antall tjenere	301	318
Tjenestejenter	149	163
Tjenestegutter	152	155
Tjenerprosent	18	12

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld 1801 og Rindal prestegjeld 1865. Digitalarkivet.no

[145] Strand 1995: 142
[146] Fredholm 2015: 28

Telling	1801	1865
Folketall Surnadal	2009	3105
Antall tjenere	356	323
Tjenestejenter	184	205
Tjenestegutter	172	118
Tjenerprosent	18	10

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld 1801 og 1865. Digitalarkivet.no

Telling	1801	1865
Folketall Meldal	2380	3509
Antall tjenere	302	365
Tjenestejenter	182	230
Tjenestegutter	120	135
Tjenerprosent	13	10

Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Meldal prestegjeld 1801 og 1865. Digitalarkivet.no

Når det gjelder fordelinga mellom kjønn ser vi at omkring 34% av alle tjenestefolk på landsnivå i 1801 var menn. I 1865 hadde dette gått ned til omlag 30%. Som vi har vært inne på i de foregående kapitelene, skilte Rindal seg både fra nabobygdene og landssnittet i form av den store andelen tjenestedrenger, særlig i 1865. Dette skyldtes nok mangel på yrkesalternativer. I 1801 og 1865 var andelen menn blant tjenere henholdsvis 50% og 49%, mens tilsvarende tall i Surnadal og Meldal var henholdsvis 48% og 37%, og 40% og 37%. Selv om Surnadal og Meldal hadde en lavere prosentandel tjenestegutter enn Rindal, så lå også de over landssnittet, som var på 34% i 1801 og 30% i 1865.[147] På Toten utgjorde andelen gutter 36% i 1801 og 32% i 1865.[148] Toten hadde dermed minst avvik fra landsgjennomsnittet. En mulig årsak til at rundt halvparten av tjenerne i Rindal var menn, kan ha vært at husdyrbruket i Rindal krevde mange gjetere, og at mange av disse var unge menn. Årsaken til at Surnadal og Meldal hadde mindre andel menn i tjeneste enn Rindal var nok,

[147] Strand 1995: 35. Har sine data fra folketellingene og historisk statistikk.
[148] Fredholm 2015: 69

som vi har vært inne på, at mange var fiskere og gruvearbeidere. Det faktum at alle tre bygdene lå under det nasjonale snittet, kan ha vært på grunn av at det forekom en betydelig andel fraflytting til større og mer dynamiske tettsteder.

Alder på tjenere 1801-65

Som oppgaven har vært inne på, må man være klar over at alderen på de som står oppført i folketellingene kan være feil. Thorvaldsen belyser denne svakheten med sine funn for Ullensaker. Én av grunnene til at det forekom feilopplysninger knytta til alder var at en skulle føre inn førstkommende fødselsdag. Om en nettopp var fylt fjorten år skulle man derfor noteres som i sitt femtende år. I følge historiker Brynjulv Gjerdåker er det størst tvil rundt alderen hos de eldste og sosialt dårligst stilte.[149]

Når det kommer til alder på tjenerne fant vi klare forskjeller fra 1801 til 1865. Som vi tidligere har vært inne på, var det i Norge tjenere helt ned til seks-sjuårsalderen på 1800-tallet.[150] I følge folketellingene var den yngste tjeneren i de tre bygdene i 1801 en dreng på åtte år i Rindal. 64 år senere hadde alderen på de yngste tjenerne økt til elleve år. I løpet av denne perioden hadde det også utvikla seg til at færre ble rekruttert som tjenere før konfirmasjonsalder, mens enda flere ble tjenere i de påfølgende åra etter konfirmasjonen. I 1801 var for eksempel 11% av alle tjenerne i Rindal 13 år eller yngre, mens tilsvarende tall i 1865 var på 2,5%. Ser vi på aldersgruppa 14-19 år var denne på 18% i 1801, mens den hadde mer enn doblet seg i 1865. Blant de over 36 år var prosentandelen mer enn halvert på de 64 åra, fra 23% i 1801, til 10% i 1865. Også i Surnadal og Meldal forekom den samme utviklinga, hvor tjenerne under 13 år samt de over 36 år, ble færre utover hundreåret. I følge Sogner og Telste var det i hele perioden mest vanlig å være i tjeneste i alderen 14-19 år, og dette ser vi blant annet ved at halvparten av alle 19 år gamle jenter i Norge var i tjeneste i 1801 og i 1865.[151]

Disse opplysningene viser altså at færre tok tjeneste blant de under konfirmasjonsalder samt de over 36 år i 1865 enn tilfelle var i 1801, og at det i stedet forekom en større rekruttering i alderen 14-19 i 1865 enn i 1801. Det faktum at det ble mindre andel tjenere under 13 år og

[149] Brynjulv Gjerdåker, *Geografisk og sosial mobilitet i Ullensaker på 1800-tallet. Ein kohortanalyse.* Oslo, 1974: 4
[150] Sogner og Telste 2012: 34
[151] Ibid: 77

over 36 år i de tre bygdene, indikerer at det å være tjenestefolk, i mindre grad enn tidligere ble et livstidsfenomen utover hundreåret. Dette gjaldt særlig Rindal og Surnadal hvor de over 36 år utgjorde henholdsvis 23% og 17% i 1801, og 10% og 12% i 1865. I Meldal var det også en nedgang, selv om den der var minimal: 11,5% til 10,5%. Hos de under 13 år gikk antallet kraftig ned i alle bygdesamfunnene, men også her mest i Rindal og Surnadal. Disse opplysningene indikerer altså at det å være tjener i større grad hadde blitt et livsløpsfenomen i 1865. I Rindal utgjorde dessuten de mellom 14-24 år 37% av det samlede tjenertallet i 1801, mens den samme aldersgruppa i 1865 utgjorde 65% av tjenerstanden. Også i Surnadal økte denne aldersgruppa fra 45% til 60% i samme periode, mens det i Meldal var marginale forskjeller. Her utgjorde de mellom 14-24 år 59% i 1801, og 60% i 1865. Endringa i tjenernes alder var dermed markant i Rindal og Surnadal, mens den var minimal i Meldal. Tallene for Meldal låg altså på nivå med Rindal og Surnadal i 1865, men langt over på de mellom 14-24 år i 1801, og langt under på de under 13 samt over 36 år. Også dette tyder på at Meldal i 1801 kunne by på flere alternativer til å være tjener enn i de to nabobygdene, og at Meldal tidligere var et mer mobilt samfunn.

Antall tjenere per gårdsbruk 1801-65

De to folketellingene har vist at de aller fleste gårdene hadde tjenere hos seg, men at antallet varierte fra gård til gård, og mellom bygdene. I Rindal var gjennomsnittstallet på tjenere per gård hvor det var tjenere 2,7 både i 1801 og 1865. Det var i begge folketellingene flest gårder som hadde én tjener, men der det var nest mest vanlig med tre tjenere i 1801, var det i 1865 redusert til to tjenere. Det mest markante skillet i Rindal fra 1801 til 1865 var at det i førstnevnte telling var ti gårder med fem tjenestefolk, mens det i 1865 var femten gårder med fem tjenere. Ellers er det verdt å nevne at mens det i 1801 var maks seks tjenere per gård, var det i 1865 én gård som hadde sju tjenere.

I Surnadal var gjennomsnittstallet på tjenere per gård 3,3 tjenere i 1801 og 2,7 i 1865. I 1801 var det mer vanlig å ha både to, tre og fire tjenere enn å ha én, men i 1865 var situasjonen en annen; her var det flest gårder med én tjener, og i motsetning til fjorten gårder med én tjener i 1801, var det i 1865 36 gårder. Mens én av Surnadalsgårdene, Øye prestegård, hadde ti tjenere i 1801, var største antall tjenere per gård på ni tjenere i 1865. Dette var tilfelle på gården ”Røv med Vindeldalen”.

I Meldal var det færre tjenere per gård enn i Rindal og særlig Surnadal, da gjennomsnittstallet var 2,0 tjenere i 1801 og 2,1 tjenere i 1865. Meldal var dessuten den bygda hvor det var mest vanlig å ha null tjenere på gårdene. I 1801 var det riktig nok mer vanlig med én tjener, mens det i 1865 var vanligst med null. Deretter var de mest vanlige løsningene å ha én, to og tre tjenere hos seg i 1801, og null, to og tre i 1865. Likevel var det større forskjeller på tjenernes fordeling enn i nabobygdene. Mens det i 1801 bare var tre gårder som hadde fire tjenere, var dette antallet doblet i 1865; til femten gårder. Antall gårder med fem tjenere hadde også gått opp fra én til fem på de 64 åra. Den største forskjellen var nok imidlertid at mens man i 1801 hadde en gård med hele ni tjenere, var maks antall tjenere på én gård i 1865 kun fem. Det er verdt å bemerke seg at gjennomsnittstallet på tjenere per gård gikk ned i alle bygdene fra 1801 til 1865. Mens det i Meldal bare så vidt var en nedgang, var den mer markant i Rindal og Surnadal. Likevel hadde de to sistnevnte omlag én tjener i snitt mer enn Meldal i begge tellingene. På Toten var gjennomsnittstallet på tjenere per gård 2,2 tjenere i 1801[152], og dette var mest likt Meldal som, vist ovenfor, hadde 2,0 tjenere på samme tidspunkt. Årsaken til at Meldal og Toten hadde et lavere tjener-gjennomsnitt enn Rindal og Surnadal kan også her ha vært på grunn av at de to førstnevnte i større grad var dynamiske bygder, som dermed kunne by på mer varierte yrkesmuligheter.

Vi har sett at det i både 1801 og 1865 var flere gårdsbruk i de tre bygdesamfunnene som ikke var oppført med tjenere. Folketellingene har vist at en større prosentandel av gårdene hadde tjenere hos seg i 1801 sammenligna med 1865. I Rindal var det på de 64 åra en nedgang fra 86% til 70%, i Surnadal fra 80% til 75% og i Meldal fra 71% til 61%. Årsaken til denne nedgangen kan ha vært at oppsplittinga i flere bruk førte til at det ble flere småbruk hvor det ikke var behov for mer tjenestefolk. En annen mulig årsak kan ha vært veksten i husmannsvesenet, da flere husmenn med arbeidsplikt gjorde at det ble mindre behov for tjenerne. På Toten hadde 73% av gårdsbrukene én eller flere tjenere i 1801.[153] Dette er den eneste studien jeg har funnet, både regionalt og nasjonalt, som studerer dette med utgangspunkt i 1865-tellinga. Det faktum at det i Meldal i begge tellingene var betraktelig flere gårder uten tjener(e), korresponderer dessuten med teorien om at dette på et tidligere tidspunkt var ei mer dynamisk bygd, med flere alternativer. Det faktum at nesten 1/3 av alle gårdene i Meldal var uten tjenere i 1801 tyder på dette.

[152] Fredholm 2015: 86
[153] Mine beregninger ut i fra Fredholms oppgave på side 86

Giftemål 1801-65

Begge folketellingene har vist at det å være tjenestefolk langt på vei var synonymt med å være ugift. Dette er også som forventet basert på det litteraturen har vist. Det fantes likevel noen få unntak. I Rindal fant vi kun ugifte tjenestefolk i 1801-tellinga, mens det i 1865 var to enker og seks gifte, og av disse var det to som hadde barn hos seg i husholdet.

I Surnadal var det fem tjenerne som enten var eller hadde vært gift i 1801, mens tallet i 1865 hadde økt til ni, og av disse var det ei enke som hadde barn boende hos seg. I Meldal hadde antall gifte/enker hatt en marginal økning fra 1801 til 1865 – fra fire til seks. Mens ingen av tjenestefolka hadde egne barn boende hos seg i 1801, fant vi to hvor dette var tilfelle i 1865. Verken det å være eller å ha vært gift, samt å ha egne barn i husholdet var altså vanlig verken i 1801 og 1865, men i alle bygdene var det en økning på de 64 åra. Denne økninga var likevel marginal. Også på Toten var svært få av tjenerne gifte, og andelen forble nokså lik i begge folketellingene: 2% i 1801 og 1.5% i 1865.[154]

Geografisk rekruttering

Som vi har vært inne på, viser 1865-tellinga – i motsetning til tellinga i 1801 – hvor folk var født. Dette blir derfor kun ei oppsummering, da jeg ikke har har mulighet å sammenligne med 1801-tellinga. Tabellene over tjenernes fødested i forrige kapittel, viste at de fleste tjenerne i alle tre bygdene var født i prestegjeldet de arbeidet i. Det var imidlertid stor variasjon innad i bygdene, da prosentantallet på tjenestefolk som tok tjeneste i hjembygda var på var på 95% i Rindal ,89,5% i Surnadal og 71% i Meldal. I tillegg har vi sett at tjenestefolket i Meldal kom fra tretti ulike prestegjeld, mens tilsvarende tall i Rindal og Surnadal var på sju. Rolf Strand har, som tidligere nevnt, kun studert tjenestepikenes fødested, og han har her kommet fram til at tilsvarende tall i Gossen og Molde var på henholdsvis 68% og 15%.[155] Andelen tjenere på fødeplassen var altså omtrent det samme for piker på Gossen som hos gutter og piker i Meldal, mens Moldes tall var betraktelig lavere. I Molde var imidlertid omkring 4/5 enten fra Molde eller andre steder i Romsdal Fogderi.

Tallene ovenfor viser at rekrutteringa var mer lokal i Rindal og Surnadal sammenligna med Meldal, Gossen og Molde, og de indikerer dermed at de tre sistnevnte bygdene var mer

[154] Ibid: 77, 78
[155] Strand 1995: 114, 135

attraktive plasser å flytte til for å ta tjeneste. Folketellinga viser imidlertid ikke hvor i prestegjeldet folk kom fra, så det er derfor uvisst hvor langt de dro for å ta tjeneste innad i prestegjeldene.

Antall tjenere utenbygds

Når det gjelder tjenere som tok tjeneste i andre prestegjeld enn fødeplassen, har vi sett at tjenere fra Surnadal og Meldal tok tjeneste i 22 ulike prestegjeld, og at tilsvarende tall for Rindal var 10. Av Rindals 52 tjenere i andre prestegjeld, var det kun én tjener utenfor Midt-Norge. De tjenerne fra Surnadal og Meldal som tok tjeneste utenbygds var, i følge 1865-tellinga, spredt over et større geografisk område enn de fra Rindal, da man finner tjenere fra Surnadal i for eksempel Røros, Hadsel og Herøy, og tjenere fra Meldal i blant annet Tromsø, Målselv, Nesna, Vågen og Alvdal. Det faktum at kun 15% av Rindals tjenere tok tjeneste utenbygds, mens 34% og 26% av tjenerne fra henholdsvis Surnadal og Meldal gjorde det, gir grunn til å tro at flere av de kom fra Rindal ble oppført med Surnadal som fødested. Dette på grunn av at Rindal hadde eksistert som eget prestegjeld i kun åtte år. Ser vi på hele befolkninga, og ikke bare tjenere, har vi sett at folketallsveksten var større nasjonalt enn den var i de tre bygdene, og at dette skyldtes fraflytting. Mine funn indikerer, som vist ovenfor, at Meldal kunne på flere og mer varierte yrkesmuligheter enn Rindal og Surnadal. Det var likevel enda større og mer dynamiske tettsteder i nærheten, som for eksempel Kristiansund, Orkanger, Strinda, Trondheim nok var fristende alternativ i form av enda flere og mer varierte yrkesmuligheter. Her må også tradisjonelle fiskeområder nevnes, som for eksempel Aure, Smøla og Hemne.

Husmenn og gårdbrukere 1801-65

Som vi har vært inne på, var 1800-tallet selve husmannstida i Norge, og en primærårsak til denne veksten var mangelen alternative yrkesveier. Dette var før industri og anleggsarbeid samt andre næringer kunne ta i mot nye folk, og Amerika-utvandringa skjøt heller ikke fart før utover andre halvdel av århundret. Så fremt man ikke fikk ta over en gård, var det å bli husmann et av de mest aktuelle, og et av få alternativ til å ta tjeneste Nettopp derfor hang husmannsvesenet nøye sammen med tjenesteyrket, da sistnevnte var et arbeid de fleste kunne ta. De to foregående kapitlene har imidlertid vist at svært få husmenn og gårdbrukere i Rindal, Surnadal og Meldal var under 30 år, så de kan derfor ikke regnes for å ha vært et reelt alternativ – i alle fall ikke i ung alder.

På landsplan økte antall husmenn med jord fra omlag 39.000 i 1801 til 60.000 i 1865[156], noe som tilsvarer en stigning på mer enn 50%. Antall jordløse husmenn økte også i samme periode, og denne gruppa var på omkring 21.000 i 1855.[157] Husmannsklassen nådde i sin helhet, som tidligere nevnt, sitt toppunkt rundt 1860. Antall gårdbrukere vokste i samme tidsrom med 45%.[158] Den samme utviklinga forekom også på fylkesnivå, med økning i folketall, antall gårdbrukere og antall husmenn. I både Romsdals og Søndre Trondhjems Amt forekom omkring en dobling av gårdbrukere. Husmannsklassen ble også mer enn dobla i begge fylkene. Mens det i 1801-tellinga står presisert om husmennene hadde jord eller ikke, ble dette ikke gjort i 1865. Vi vet imidlertid, både ut i fra litteraturen samt det vi har sett på lokalt nivå, at den store majoriteten av husmenn hadde jord.[159]

Telling	1801	1865
Folketall Rindal	1649	2685
Antall gårdbrukere	126	162
Antall husmenn m/jord	92	209
Antall husmenn u/jord	19	14
% gårdbrukere	8%	6%
% husmenn med og uten jord	7%	8%
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld i 1801 og Rindal prestegjeld 1865. Digitalarkivet.no		

[156] Amtmannsberetning 1861-1865 del to, IV
[157] Hovdhaugen 1975: 41
[158] Bjørn Austigard og Nils Parelius, *Romsdal sogelag, årsskrift 1994.* Molde 1994: 130
[159] Einar Hovdhaugen, *Husmannstida,* Oslo 1975: 18, 41

Telling	1801	1865
Folketall Surnadal	2009	3105
Antall gårdbrukere	132	155
Antall husmenn m/jord	121	239
Antall husmenn u/jord	13	39
% gårdbrukere	7%	5%
% husmenn med og uten jord	7%	9%
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Surnadal prestegjeld 1801 og 1865. Digitalarkivet.no		

Telling	1801	1865
Folketall Meldal	2380	3509
Antall gårdbrukere	164	283
Antall husmenn m/jord	198	198
Antall husmenn u/jord	5	32
% gårdbrukere	7%	8%
% husmenn med og uten jord	9%	7%
Kilde: Mine utregninger fra folketellinga i Meldal prestegjeld 1801 og 1865. Digitalarkivet.no		

Rindal, Surnadal og Meldal hadde, i likhet med resten av landet, en betydelig befolkningsøkning i samme periode, selv om den ikke var like stor lokalt som den var nasjonalt. Den store veksten i antall husmenn i Rindal og Surnadal indikerer at det fantes få alternativer for jordløse. Mens antall gårdbrukere steg med 29% i Rindal og 17% i Surnadal, forekom en langt større økning av denne gruppa i Meldal, hvor den økte med hele 73%. Meldal lå dermed langt over det nasjonale snittet, som var på 45%, samt Romsdals Amt som hadde 50% økning. Likevel var økninga større i resten av Søndre Trondhjems Amt, hvor gårdbrukerstanden altså økte med 100%.

Når det gjelder husmenn var det derimot annerledes, da økninga var på kun 13% i Meldal, og på hele 101% og 107% Rindal og Surnadal. Her må det imidlertid presiseres at Meldal var den eneste av bygdene som hadde flere husmenn enn gårdbrukere i 1801. I og med at husmannsklassen ble dobla i begge fylkene i samme periode, stemmer Rindal og Surnadal godt overens med den regionale veksten. Som vi har vært inne på, vokste klassen "husmenn med jord" rundt 50% i perioden. I Rindal og Surnadal vokste denne klassen med henholdsvis 127% og 98%, mens den i Meldal forble uendra.

Om vi sammenligner tabellene over husmenn uten jord i 1801 og 1865, finner vi større variasjoner mellom de tre nabobygdene. I Rindal var det for eksempel 9% færre som ikke hadde jord i 1865 enn i 1801, mens det i Surnadal og Meldal tvert om ble en økning i antall jordløse husmenn på henholdsvis 4% og 12%.

Husmannsvesenet og antall gårdbrukere har i denne oppgaven blitt studert for å se om dette var reelle alternativ til å ta tjeneste. Tjenerlønna var altfor liten til at en kunne danne sitt eget hushold, og for å kunne gifte seg og stifte familie måtte en ha utsikt til ei inntekt som kunne fø en familie, som da gjerne var et gårdsbruk eller en husmannsplass. Den høye alderen på husmenn og gårdbrukere indikerer imidlertid at dette ikke var reelle alternativ til å ta tjeneste i noen av de tre bygdene, verken i 1801 eller i 1865. Det faktum at de over 36 år utgjorde en større del av det samlede tjenertallet i 1801 enn i 1865 tyder imidlertid på at det å være tjener i større grad ble et livsløpsfenomen i løpet av hundreåret.

Fiske og gruvedrift

Som tidligere nevnt, er hovedårsaken til at jeg har valgt en komparativ studie med Rindal, Surnadal og Meldal, at de var nabobygder med forskjellige forutsetninger. De var like med tanke på at alle tre var jordbruksbygder, men ulik i form av at Surnadal og Meldal i tillegg hadde henholdsvis fiske og gruvedrift, mens Rindal kun hadde jordbruket. De to folketellingene har imidlertid vist at det var få som ble oppført som fiskere og gruvearbeidere i de to prestegjeldene. I Surnadal gikk antall fiskere fra ni til nitten i perioden 1801-65, mens antall gruvearbeidere i Meldal i samme periode gikk ned fra 59 til 44. Dette er lavere tall enn forventa, men sannsynligvis også lavere enn det som faktisk var realiteten. I boka "faktisk talt – statistikkens historie i Norge" nevnes også denne teorien. Her kommer det frem at om for eksempel en liten, selveiende bonde hadde fiske som sin viktigste inntekt, ble han kun oppført

som bonde, da det var dette som ga han politiske rettigheter.[160] Det samme gjaldt nok også for gruvearbeidere, da 40 av de 59 gruvearbeiderne i 1801 også var husmenn, mens bare fire var bønder. I realiteten kan det altså ha vært flere som jobbet i gruva. En indikasjon på at flere bedrev fiske og gruvearbeid i Surnadal og Meldal enn det som ble oppført, er at Rindal gjennomgående hadde flere drenger i tjeneste enn i de to nabobygdene. I folketellinga var det nemlig kun menn som ble oppført som fiskere og gruvearbeidere, og det høye tallet på mannlige tjenere i Rindal tyder på at flere tok tjeneste her, da fiske og gruvearbeid ikke var reelle alternativ.

Avslutning

Denne oppgaven er en punktundersøkelse over Rindal, Surnadal og Meldal, og er et supplement til historieforskninga om tjenere som har vært regional og nasjonal, i tillegg til to masteroppgaver som omhandler Toten samt Molde og Gossen. Av det som tidligere har blitt skrevet om tjenestefolk, er oppgaven nærmest Fredholms masteroppgave, både når det kommer til tidsperioden og problemstillinger. Min oppgave tar imidlertid for seg et annet geografisk område, samt at tjenestefolkets fødested har blitt studert. Målet med denne komparative oppgaven har vært å finne ut hva som var likt og forskjellig i tre nabobygder på 1800-tallet, både i forhold til hverandre og resten av landet. Rindal, Surnadal og Meldal var alle jordbruksbygder, men hadde forskjellige utgangspunkt når det kom til blant annet fiske og gruvedrift. De tre prestegjeldenes likheter og variasjoner har i denne oppgaven blitt belyst med utgangspunkt i tjenesteinstitusjonen, og dermed gårdbrukere og husmenn.

[160] Lie og Roll-Hansen 2001: 78

Litteratur

- **Austigard, Bjørn og Nils Parelius**: *Romsdal sogelag, årsskrift 1994,* Molde 1994
- **Bull, Edvard og Ingrid Semmingsen**: *Husmannsminner –norsk folkemuseums serie, arbeidsfolk forteller*, Oslo 1955
- **Bull, Ida**: *Bokmelding i Heimen – lokalhistorisk tidsskrift 2*, Trondheim 1991
- **Bull, Ida og Audun Dybdahl**: *Trøndelags historie, fra pest til poteter 1350 til 1850*, Trondheim 2005
- **Bredesen, Magne**: *Rennebu kommune 1837-1937*, Svorkmo 1937
- **Bøhmer, Anne Marie**: *Meldal bygdebok – bind 2, Bygdesoga frå ikring 1700 til våre dagar II*, Trondheim 1972
- **Døssland, Atle**: *Fylkeshistorie for Møre og Romsdal 1, 1671-1835. Med lengt mot havet,* Oslo 1990
- **Fredholm, Evald**: *Teneste – livsløp- og familiestrukturar sett gjennom tensteinstitusjonen i Østre Toten på 1800-talet,* Oslo 2015
- **Gjerdåker, Brynjulv**: *Geografisk og sosial mobilitet i Ullensaker på 1800-tallet. Ein kohortanalyse,* Oslo 1974
- **Grefstad, Ola**: *Meldal Heradstyre 1837-1937*, Meldal 1937
- **Helland, Amund**: *Norges land og folk: topografisk-statistisk beskrevet: topografisk-statistisk beskrivelse over. 16 D. 2: Søndre Trondhjems amt Herrederne,* Kristiania 1898
- **Hovdhaugen, Einar**: *Husmannstida,* Oslo 1975
- **Hyldbakk, Hans og Willy Karlstrøm**: *Gards- og ættesoge for Rindal Bind 1,* Rindal 1999
- **Hyldbakk, Hans**: *Bygdesoge for Surnadal I*, Orkanger 1957
- **Hyldbakk, Hans**: *Bygdesoge for Surnadal II,* Orkanger 1959
- **Lie, Einar og Hege Roll-Hansen**: *Faktisk talt - statistikkens historie i Norge,* Oslo 2001
- **Løset, Fredrik**: Rindal Heimbygdlags årsskrift, *ei historie om lang og tru teneste,* Rindal 1998
- **Lødrup, Hans P**.: *Løkken verk 1654-1954, en norsk grube gjennom 300 år,* Trondheim 1954
- **Myhre, Jan Eivind**: *Norsk historie 1814-1905. Å byggje ein stat og skape ein nasjon,* Oslo 2012
- **Nerbøvik, Jostein**: *Norsk historie 1860-1914*, Gjøvik 1999

- **Nerbøvik, Jostein**: *Norsk historie 1870-1905*, Oslo 1986
- **Pedersen, Svein Henrik, Yngve Skjæveland og Astrid Wale**: *Orkdalshistoria fra 1838 til 1920 bind 3*, Trondheim 2012
- **Rindal bygdemuseum** 2006
- **Sandvik, Pål Thonstad**: *Nasjonens velstand? Norges økonomiske historie fra ca 1800-1905, pensum HIST2405,* Trondheim 2015
- **Sejersted, Francis**: *Den vanskelige frihet – Norge 1814-1851*, Drammen 1995
- **Sogner, Sølvi**: F*olkevekst og flytting: en historisk-demografisk studie i 1700-årenes Norge,* Oslo 1979
- **Sogner, Sølvi**: Hva betydde overgangen til selveie for endringene i den sosiale struktur i det norske bondesamfunn på 1700-tallet, i S. Supphellen, *Studier i norsk historie 1537-ca 1800. Tvillingriket 1660-ca 1800, bind* 8, Oslo 1984
- **Sogner, Sølvi**: *Aschehoug Norgeshistorie. 6 Krig og fred 1660-1780*, Oslo 1996
- **Sogner, Sølvi og Kari Telste**: *Ut å søkje teneste: historia om tenestejentene*, NTNU-trykk, Trondheim 2012
- **Stakvik, Tone**: *Brukersuksesjoner i Rindal 1750-1810*, Trondheim 2005
- **Strand, Rolf**: Aukra og Molde i 1865: *en undersøkelse med vekt på tjenestejentenes rekrutering og sosial/geografisk mobilitet,* Univ. Trondheim, AVH, 1995
- **Thorvaldsen, Gunnar**: *Håndbok i registrering og bruk av historiske persondata*, Otta 1986
- **Tvinnereim, Jon**: *Fylkeshistorie for Møre og Romsdal 2, 1835-1920. Grotid i grenseland,* Oslo 1992

Kilder

Kilder publisert på nett:

Folketelling for Surnadal Prestegjeld i 1801

Søkbar versjon fra www.digitalarkivet.no:
<https://www.digitalarkivet.no/search/persons/advanced?from=&to=&jt%5B%5D=13&m%5B%5D=1566&firstname=&lastname=&gender=&birth_year_from=&birth_year_to=&birth_date=&birth_place=&domicile=&position=&event_year_from=&event_year_to=&event_date=&related_first_name=&related_last_name=&related_birth_year=>

Folketelling for Meldal Prestegjeld i 1801

Søkbar versjon fra www.digitalarkivet.no:
<https://www.digitalarkivet.no/search/persons/advanced?from=&to=&jt%5B%5D=13&m%5B%5D=1636&firstname=&lastname=&gender=&birth_year_from=&birth_year_to=&birth_date=&birth_place=&domicile=&position=&event_year_from=&event_year_to=&event_date=&related_first_name=&related_last_name=&related_birth_year=>

Folketelling for Rindal Prestegjeld i 1865

Søkbar versjon fra www.digitalarkivet.no:
<https://www.digitalarkivet.no/search/persons/advanced?from=&to=&jt%5B%5D=7&m%5B%5D=1567&firstname=&lastname=&gender=&birth_year_from=&birth_year_to=&birth_date=&birth_place=&domicile=&position=&event_year_from=&event_year_to=&event_date=&related_first_name=&related_last_name=&related_birth_year=&sort=rel>

Folketelling for Surnadal Prestegjeld i 1865

Søkbar versjon fra www.digitalarkivet.no:
<https://www.digitalarkivet.no/search/persons/advanced?from=&to=&jt%5B%5D=7&m%5B%5D=1566&firstname=&lastname=&gender=&birth_year_from=&birth_year_to=&birth_date=&birth_place=&domicile=&position=&event_year_from=&event_year_to=&event_date=&related_first_name=&related_last_name=&related_birth_year=>

Folketelling for Meldal Prestegjeld i 1865

Søkbar versjon fra www.digitalarkivet.no:
<https://www.digitalarkivet.no/search/persons/advanced?from=&to=&jt%5B%5D=7&m%5B%5D=1636&firstname=&lastname=&gender=&birth_year_from=&birth_year_to=&birth_date=&birth_place=&domicile=&position=&event_year_from=&event_year_to=&event_date=&related_first_name=&related_last_name=&related_birth_year=&sort=rel>

1838-matrikkelen for Surendals Thinglag
<https://media.digitalarkivet.no/view/35487/150>

1838-matrikkelen for Meldals Thinglag
<https://media.digitalarkivet.no/view/35488/54>

Amtmannens femårsberetninger

Amtmannsberetning 1861-1865 del en og to, IV
<http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_i_c2_1866-70.pdf>, *Romsdals Amt og Søndre Trondhjems Amt*: 2 (aksessert 08.11.2017)

Statistisk sentralbyrå

Folketeljinga 1801. Ei ny bearbeiding, 1980
<https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_b134.pdf>